

SZEREDI PÁL

A Nemzeti Parasztpárt a háború idején

Hetvenöt esztendeje, 1939. június 29-én alakult meg a Nemzeti Parasztpárt, melynek mind a háború utáni demokratikus kísérletben, mind az 1956-os nemzeti felkelésben fontos szerep jutott. Keveset tudunk a kezdetekről és a párt háború alatti tevékenységéről. A második világháború kitörése és ezt követően a Magyarországon bevezetett korlátozó intézkedések miatt nem került sor a párt hivatalos bejegyzésére, így a pártélet nem szervezett keretekben folyt, hanem a *Szabad Szó* nevű hetilap körül bontakozott ki. A *Szabad Szó* hetente 40 000 példányban jelent meg, több mint húszezer előfizetője volt, s egy-egy lappéldány általában több kézbe is elkerült a vidéki településeken. Olvasói bázisa így százezres nagyságrendet ért el, s jól szervezett és hűséges követői táborát biztosított a lap szerkesztőinek és a Parasztpárt szervezőinek, politikai vezetőinek. A közelmúltban jelent meg *A Parasztpárt két évtizede*¹ című monográfia, amelyben a Nemzeti Parasztpárt 1939 és 1960 közötti működését mutatja be a szerző. Az alábbiakban a párt megalakulását és háború alatti működését foglalom össze.

A Nemzeti Parasztpárt megalapítása

A pártalapítást ketten kezdeményezték. Egyikük Kovács Imre volt, a *Márciusi Front* egyik alapítója, aki 1937-től folyamatosan

¹ SZEREDI Pál: *A Parasztpárt két évtizede*. Barangoló Kiadó, Pilisszentkereszt, 2014.

javasolta szervezett paraszti politikai erő, azaz párt alapítását. Álláspontja szerint a Kisgazdapárt nem képviselte kellően a szegényparaszti érdekeket, a nincstelen, illetve kisbirtokos parasztságnak önálló parasztpártra volt szüksége. A másik kezdeményező H. Szabó Imre, a *Makói Független Újság* főszerkesztője volt, aki a Kisgazdapárt 1939. tavaszi választási sikertelenségén elkeseredve új agrárpárt szervezését tartotta szükségesnek. H. Szabó Imre körlevélben megfogalmazott javaslata találkozott azzal a határozott szándékkal, amelyet Kovács Imre és Erdei Ferenc képviselt a népi írók által szerkesztett *Szabad Szó* szerkesztőségében. A fiatal falukutatók, a politika iránt fogékony szociográfusok egyre határozottabban igényelték írásaikban egy önálló pártszervezet megalapítását. A lap főszerkesztője, Szabó Pál visszaemlékezése szerint „... ez az egyre sürgetőbb igény immár nemcsak engem gyötört, sürgetett, hanem másokat is. Elsősorban is Kovács Imrét, aztán Farkas Ferencet és végül, méghozzá igen érdekesen, H. Szabó Imrét Makón.”² Szabó Pál úgy emlékezett az 1960-as évek végén, hogy H. Szabó már a *Szabad Szó* megindulása óta rendszeresen leveleket írogatott neki, melyben állandóan a parasztpárt megalapítását szorgalmazta.

Június elejére H. Szabó Imre Makón végérvényesen elhatározta, hogy szakít a Kisgazdapárttal, és pártalapító gyűlés szervezésébe kezdett. Június 8-án ismert íróknak és parasztpolitikusoknak körlevelet küldött 500 példányban. Kérdések sorozatát tette fel nekik a parasztság mozgósításáról, új mozgalmi keretekbe szervezéséről, az önálló parasztmozgalom megindításáról és arról, hajlandók-e mindezek megbeszélésére összegyűlni a Péter-Pál napjára meghirdetett értekezleten.

„Elismered-é, hogy a választások után keletkezett új helyzetben sorsdöntő jelentősége van ama erők megszervezésének, amelyek egy részről teljes biztosítékot nyújtanak a nemzet függetlensége tekintetében, másrészt utat vágnak a nemzet (a nép) jobb jövője számára.” – kezdte levelét H. Szabó.³ Csakis a kis-

² SZABÓ PÁL: *Minden kör bezárul*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1968. 11.

³ Idézi TÓTH Ferenc: *A parasztpárt megalakulása*. Erdei Ferenc Társaság, Makó, 1989. 7.

paraszság hozhat megújulást. Az új parasztszervezetnek lesz a feladata, hogy a parasztságot középosztályá emelje. A pillanat elmulasztása nemzethalált és visszafordíthatatlan folyamatokat gerjesztene.

Egyértelművé tette, hogy az új szervezet nem fogadhatja el semmilyen idegen hatalom befolyását az ország ügyeinek intézésében, és a parasztság az egyedüli társadalmi osztály, mely a nemzetfenntartó szerepre alkalmas lehet.

Arra a kérdésre, mely szerint *„...hajlandó vagy-e részt venni az önálló parasztmozgalom (48-as parasztpárt) megszervezése érdekében Makóra Péter-Pál napjára összehívandó értekezleten”*, csak konkrét igen vagy nem lehetett a válasz. Ráadásul H. Szabó a felkérést elküldte Fėja Géza, Szabó Pál, Kovács Imre, Darvas József, Veres Péter, Juhász Géza, dr. Szabó Lajos, B. Szabó István, dr. Erdei Ferenc és Simándi Pál részére is, azaz nem lehetett hallgatással mellőzni a kezdeményezést. H. Szabó lényegében puccsot hajtott végre: véget vetett az évek óta tartó terméketlen vitának.

Egy hét leforgása alatt az ország legtávolabbi kis településéről is megérkezett a válasz. „Igen, igen, elfogadjuk, helyeseljük, ott leszünk!” – írták tömegesen. Sokan támogatták a gondolatot, de a részvételtől legalább annyian húzódoztak is. B. Szabó István kisgazdapárti képviselő nem tartotta megfelelőnek a „parasztpárt” elnevezést, inkább a Független Magyarpárt nevet javasolta, de egyben jelezte is, hogy nem fog elmenni a találkozóra, mert parlamenti mandátumát még nem igazolták, így más pártba nem léphet be. B. Szabó kisgazdapárti színekben került be a Parlamentbe, s leveléből kiviláglik az, amivel a szervezőknek később majd szembe kell nézniük: a megválasztott kisgazda-képviselők a választás után már egyáltalán nem tekintették fontosnak egy új, radikális mozgalom megszervezését.

Problémát okozott az is, hogy sok vidéken Péter-Pál napján kezdődött az aratás, így a parasztgazdák többségének rengeteg munkája, feladata volt ezekben a napokban. Ráadásul a június eleji esőzések miatt a gabona előbb megérett, s az aratás pár nappal hamarabb meg is kezdődött. Sokan ezért nem tudtak elmenni a gyűlésre, ráadásul Makóra: a távolság és az utazás

költségei sokakat elriasztottak a Viharsarok szegletébe való utazástól.

Féja Géza elhamarkodottnak ítélte az akciót. Attól tartott, hogy az újabb kudarc súlyos csalódást okoz a parasztságnak, s megszidta H. Szabót a javaslatáért. Veres Péter hosszú levelet írt H. Szabónak. Helyeselte a paraszti cselekvés indokait, de nem támogatta a pártalapítást, mert szerinte először öntudatos parasztozsgalmat kellene szervezni, és csak utána pártot. Álláspontja szerint június végén még korai, inkább Szent István napjára, vagy ősze kell tenni az értekezletet, s politikusokat, írókat és parasztokat is meg kell hívni rá. Véleménye szerint a „tömegek megszervezése jelenleg lehetetlen”.⁴ A 48-as Parasztpárt nevet sem tartotta jónak; javasolta H. Szabónak, hogy Erdeivel, a *Szabad Szó* szerkesztőségével és a szocialista jellegű földmunkásszervezetekkel egyeztesse javaslatait.

Következő levelében Veres már sokkal keserűbben és kiábrándultabban fogalmazott. „Bizonyos, hogy nincs kedvem az időmet és az erőmet hiábavaló beszélgetésekre pazarolni. Csodálom, hogy nem értetted meg, hogy akiket meghívtál, azokkal nem mégis semmire.”⁵ Véleménye szerint Kovács és Erdei mellett a többiek már semmit nem érnek, inkább fiatalokat, politikusokat kellene összegyűjteni. Veres teljes passzivitásba vonult: „... nem tudom még, elmegyek-e. Nincs értelme, úgyszem lesz semmi, csak annak a beismerése, hogy tehetetlenek vagyunk. Anarchia van itt barátom, én tisztán látom” – írta június végi levelében.

Szabó Pál 1939. június 17-én kelt válaszlevelében azt írta H. Szabó Imrének, hogy a szerkesztőségben megbeszélték a dolgot. Ő maga már két éve foglalkozott ezzel a gondolattal – írta –, „amióta a Független Kisgazdapárt mindegyre nyilvánvalóbban cserbenhagyta az igazi népi gondolatot”.⁶ Szabó Pál azonban az adott pillanatot nem tartotta alkalmasnak egy párt meg-

⁴ Veres Péter levele H. Szabó Imrének. 1939. június 17. Idézi: TóTH Ferenc: i. m. 24.

⁵ Veres Péter levele H. Szabó Imrének. 1939. június 22. Idézi: TóTH Ferenc: i. m. 23.

⁶ Szabó Pál levele H. Szabó Imrének. 1939. június 18. Idézi: TóTH Ferenc: i. m. 22.

alakítására, inkább a Veres Péter által évek óta szorgalmazott parasztszövetség megteremtését javasolta.

Darvas József és Kovács Imre lelkesen a gondolat mellé állt, és megígérte részvételét. Az önálló parasztpárt alapítását következősen szorgalmazó Kovács Imre szerint: „Nincs több út: eddig lehetett keresgélni, kísérletezni, vitatkozni: most nyilvánvalóvá vált, hogy csak a parasztság maradt meg és csak a parasztság az egyetlen út. Ezt tudomásul kell venni fent és lent egyformán. Ha meg akarjuk menteni a magyarságot, talpra kell állítani a parasztságot: a makói toborzás ennek a gondolatnak jegyében történik.”⁷

Az előkészítés során a párt nevérol is vitatkoztak. Kovács Imre, bár elfogadta az 1848-as eszmékkal való közösség gondolatát, a párt nevét mindenképpen szerette volna a parasztsághoz kötni. Voltak többen, akik elleneztek a „paraszt” szó használatát, mert a társadalom egyes rétegeiben lenézés, megvetés fűződött hozzá. Érvként a szociáldemokraták szóhasználatát említették, akik a „földmunkás” kifejezést használták a „paraszt” helyett. Kovács Imre ragaszkodott a „paraszt” szóhoz, hiszen ez határozta meg egyértelműen, mely társadalmi csoport képviselőjére alakul meg a párt, s azt is kifejezte, miben különbözik ez a párt a többi agrárkezdeményezéstől. Javaslatát a „Magyar Parasztpárt” volt, melyet már majdnem elfogadtak, amikor Farkas Ferenc felvetette a „Nemzeti Parasztpárt” nevet. Farkas erdélyi származású volt, s vélhetően a romániai Maniu-féle parasztpárt elnevezéséből merítette ötletét. Ezt végül mindenki elfogadta. Erdei Ferenc későbbi megnyilatkozásaiból arra lehet következtetni, hogy ő sem a „nemzeti”, sem a „paraszt” jelzőt nem tartotta jó megoldásnak. Az előbbit azért nem helyeselte, mert a szélsőséges nemzetvédők megjelenésétől tartott, az utóbbit pedig azért nem, mert szerinte csak a szegényparasztság felé kellett volna kinyitni a kapukat, most viszont lehetővé vált a gazdagabb paraszti rétegek csatlakozása is.

Kovács emlékezetete szerint Erdeit 1939-ben nem is izgatta a párt neve, mert a megalakuló formációt átmenetinek tekintette.

⁷ Kovács Imre: Makó élé. *Szabad Szó*, 1939. július 2. 1.

Magát a pártalakítást támogatta, de már akkor is a munkásparaszti összefogás híve volt, s a pártot osztályalapon kívánta megszervezni.

Kovács Imre elszánt volt, határozott, és pontosan tudta mit miért kell tennie. A *Szabad Szó* július 2-i számában jelent meg „Makó elé” című írása, mintha még nem történt volna meg a pártalapítás. Ez is hozzátartozott a konspirációhoz, hiszen már június 29-én megalakították a pártot. Várható volt azonban, hogy a cikkében megfogalmazott cél felborzolja a hatóságok idegeit. „Nem leszünk sokan Makón – írta, a jövő idő használatával teljesen összezavarva a rendőrséget –, de akik ott találkozunk, a parasztság vágyait képviseljük. Nem a magunk érdekeit nézzük, politikai szándékait kutatjuk és boldogulását keressük, hanem a parasztmilliók nevében akarunk kemény fogadalmat tenni, és életre-halálra szóló szerződést kötni fajtánk megmentésére. Sokkal többet akarunk Makón, mint egy politikai párt megalapítását: a parasztegység megteremtését akarjuk, hogy soha többé csalódás, kudarc ne érje, és soha senki a maga egyéni céljai érdekében ki ne használhassa ezt a nagy társadalmi osztályt.”⁸ Kovács Imre nem taktikai vagy átmeneti lépésnek tartotta a parasztpárt megalapítását. Célja a párt megszervezése s a parlamenti választásokon való részvétele volt.

A helyi szervezők a Makói Gazdák Önszegélyező Egyesületének nevében kértek engedélyt országos rendezvény megtartására. Az egyesület formailag tűzbiztosítási feladatokat látott el, valójában szövetkezet volt 777 taggal. H. Szabó Imre úgy tervezte, hogy június 29-re szövetkezeti kongresszus megtartására kérnek engedélyt. Úgy tervezte, hogy az előre elkészített és a rendőrségnek bemutatott program szerint megtárgyalják a szövetkezeti élet és általában a magyar falu akkori problémáit, majd a tárgyalások során megállapított bajok orvoslására Bíró Sándor indítványozni fogja egy olyan politikai pártnak, a '48-as parasztpártnak a megalakítását, amely a magyar paraszti élet sorskérdéseinek a megoldását írja zászlájára. A terv az volt, hogy az értekezlet ezt nyomban elfogadja, és kimondja a '48-as

⁸ Uo.

parasztpárt megalakulását. A makói rendőrkapitány azonban nem adta meg az engedélyt, mert indoklása szerint egy helyi érdekeltségű egyesület nem hivatott arra, hogy országos kongresszust tartson. A találkozózt mégsem mondták le a szervezők.

Június 29-ére 78 parasztembert vártak. Tudni lehetett, hogy a meghívottak zöme a gyűlés napján a hajnali és a reggeli vónattal fog jönni. Este a már megérkezett emberek bevonásával rögtönzött értekezletet tartottak a *Makói Független Újság* szerkesztőségében. Mindenre felkészülve három csoportba osztották a már megérkezetteket. Az első csoport elhelyezését Bíró Sándor vállalta, a másodikét a harcias szellemű Kurusa András, a harmadikét H. Szabó. Az óvatosság nem volt hiábavaló. Reggel 7 óra előtt rendőr kereste fel a lakásán H. Szabót, s átadott neki egy idézést dr. Szőnyei Károly rendőrkapitányhoz. A kapitány nagyképpően közölte H. Szabóval: tudja, mit terveznek – közgyűlés helyett pártalapítást –, s megfenyegette őt.

H. Szabó Imre így idézte fel az eseményt 1967-es visszaemlékezésében:

„A kapitány úr derűsen fogadott. Négyszemközt tárgyalt velem. Körülbelül így: »Na, nagyon okos szerkesztő úr, aki mindig a más földjét akarja osztani, hát nem sikerült túljárni a rendőrség eszén? Kongresszus tartására kérni engedélyt és pártot alapítani! Nem sikerült?« És egészen közel lépett hozzám. Nagy pocakjának a remegését éreztem a ruhámon keresztül. Nem féltem, és nem vesztettem el a türelmemet. Folytatta: – Most hazaküldheti a parasztjait föld nélkül.»⁹

Az amúgy valóban kalandos pártalapításra H. Szabó mint romantikus történetre emlékezett vissza.

„Nyolc órára ő maga személyesen megjelent a gyűlés tartására kijelölt helyen, ahol öt-hatszáz főnyi parasztság szorongott és derűsen hallgatta a harsogó kapitányt, aki közölte a tömeggel, hogy nem lesz gyűlés, mert most aratni kell a parasztnak és nem gyűlni. Ennélfogva most a parasztok menjenek haza, és végezzék a dolgukat. Ő ezzel eltávozott, de ott maradt 20 főnyi rendőrség, akik a tömeg között mozogva igen erélyes han-

⁹ H. SZABÓ Imre: *Makó, az ősi ellenzéki fészek*. A Makói Múzeum füzetei 55. Makó, 1987. 33.

gon sürgették az azonnali távozást. Mire Bíró Sándor a tömeg nagyobb részével elindult az Aradi utca irányába. Jobb, ha a vonat indulásáig mozgunk és egy kicsit szétnézünk a városban, mintha itt zajongunk. Sándornak ezt a megállapítását az őrmester nagyon célszerű gondolatnak vélte, és megnyugodott. Gondolom, abban a hitben, hogy így szabadul a szájaskodó parasztoktól. Igen ám, de ott maradt Kurusa Bandi, a tömeg hangosabb részével, akik sérelmeiket hangoztatták: a rendőrség engedélyezte a gyűlést, ők az ország távoli részeiből nagy költséggel törték magukat ide. Becsapás az ilyen eljárás. Valakinek felelni kell érte, sőt elmennek a miniszterig, ha kell, de nem hagyják magukat orruknál fogva vezetni. A karhatalmat tehát sikerült megosztani. A rendőrség figyelmét teljesen lekötötték, azalatt 30-40-en, ki gyalog, ki kerékpáron, ki parasztkocsin leiszivárogtunk a Maros-partra, ahol egy homokszállító dereglye várt reánk.”¹⁰

Az 5-600-as létszám kissé túlzottnak tűnik, a helyiekkel együtt talán 100-150-en gyűlhetnek össze az eseményre. A gyűlést nem délelőttre, hanem délután négy órára hirdették meg, mivel a vendégek többségét a déli órákban várták. Nánási László, a Parasztpárt későbbi vezetője egy 1979-ben készült interjúban felidézte, hogy dél körül ért Makóra, azzal a vonattal, melyen a Szegedről visszaérkező kofák is utaztak.¹¹ Nánási Szegeden Donáth Ferencsel és Mód Aladárral találkozott, akik figyelmeztették, hogy a gyűlést Makón betiltották, ezért amikor megérkezik, próbáljon a kofák között elvegyülni, s az állomás épületéből kijutva a Maros partjára, a strandra ballagjon le, ott lesz a gyülekezés. Nánási az állomáson valóban erős rendőri készültséget észlelt, s nem a pályaudvar bejáratán, hanem a kerítés egy részén keresztül tudott kijutni az állomásról Hajdu Németh Lajos kisgazdapárti képviselőjelölttel együtt. A strandon Erdei Ferenc öccse, Erdei Sándor igazította útba őket, s kísérte el mindkettőjüket egy a Maroson horgonyzó dereglyére.

Erdeinek, makói születésű lévén, pontos helyismeretei voltak, így felkészült a rendőrség várható beavatkozására. Még

¹⁰ Uo.

¹¹ NÁNÁSI LÁSZLÓ: *Emlékezetből*. Kossuth Kiadó, 1983. 85.

reggel motoros uszályt bérelt ki a Maros partján, s végül erre szálltak fel a pártalapításra igyekvők. A hajó egyik tulajdonosával, Gesztesi Mihály homokkitermelővel egyezett meg, s mi sem bizonyítja jobban a titokzatos szervezkedés átgondoltságát, mint hogy az uszály társtulajdonosa, sőt a dereglye főgépésze sem tudott semmit az előkészületekről. A „Margit” nevű dereglyét a vízfolyással szemben egy „Miska” nevű rozzant motoros hajó vontatta. A vendégek két helyszínen, a strandnál és a hídnál szálltak fel az uszályra. A városba összesereglettek közül az uszályon talán negyvenen lehettek. A *Szabad Szó* szerkesztőségéből ott volt Szabó Pál, Kovács Imre, Darvas József és bisztrai Farkas Ferenc. A makóiak közül Erdei Ferenc, Erdei Sándor, H. Szabó Imre. Biztosan tudható, hogy ott volt Hódmezővásárhelyről Takács Ferenc szociáldemokrata képviselő, Szolnokról Guba Mihály, Szentesről Nagy Pál, Kisújszállásról Nánási László, Nagylózsról Hajdu Németh Lajos.

Nem lényegtelen az sem, hogy kik nem mentek el a pártalapításra. Veres Péterről tudni lehetett, hogy értelmetlennek tekintette az összejövetelt, s ellenezte a parasztpárt megalapítását. Féja Géza sem ment el Makóra, az ő útjai akkor már egészen másfelé jártak, rövidesen a jobboldali *Magyarság* munkatársa lett. Nem ment el Makóra Szabó Zoltán sem. 1938 tavaszán az akkori belügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc személyes felkérésére elvállalta Bihar vármegye főispánja mellett a szociális tanácsadói, titkári megbízatást. A kormányzat ezzel akarta bizonyítani, hogy a falukutatók által felvetett problémák megoldására a kormányzat is keresi a választ. A látszatmegoldás ellen a népiek tiltakoztak, Szabó Zoltán azonban vállalta a feladatot, s ezáltal távol került az írói kör centrumától. Nem volt ott Makón Illyés Gyula sem. Illyés nagyot csalódott a Márciusi Front elsorvadása után. A *Nyugat* szerkesztőjeként fontos írásai jelentek meg, de aktív politikai szerepet nem vállalt.

A pályaudvaron leszálló parasztvendégeket Bíró Sándor és Kurusa András fogadta. Az összegyűlteket két csoportba osztották, s a település két felére indultak velük. Egyik csoport hangoskodva vonult a közgyűlési épülethez, a sérelmeket hangoztatva, míg Bíró a másik csoporttal a vásártér felé indult el. A

megzavarodott csendőrök nem tudták eldönteni, közbeavatkozzanak-e, illetve azt sem értették, hogy pontosan mi történik. A titkos szervezés tökéletesen sikerült.

A tényleges pártalapító centrum a dereglyére szállt fel, s kihajóztak a Maros közepére. Darvas József beszámolója szerint a helyi hatóság „a makói csendőriskola egész növendékseregét mozgósította, hogy kiszaglássza és megakadályozza a pártalakítók minden gyülekezési próbálkozását. A parasztpárt mégis megalakult.”¹² A 30-40 parasztküldött és író a Maroson fel-alá úszkáló bárkán végül mégis megalakította a Nemzeti Parasztpártot.

A megnyitót Szabó Pál tartotta, az ülést Kovács Imre és Erdei Ferenc vezette. A pártalapítás kérdése még a bárkán lévők körében sem volt egyértelmű. Sokan aggódtak amiatt, hogy ezzel felhívják magukra a csendőrök és a hatóság figyelmét, s így szűkülni fognak a mozgalom lehetőségei. Erdei és Kovács határozottan kiállt a pártalapítás mellett. Kovács előrevetítette, hogy amennyiben a legközelebbi választásokon már lesz következő és hiteles parasztpárt, tízezrek fognak rájuk szavazni, számos képviselőt tudnak majd a Parlamentbe küldeni, s ezáltal jelentős tényezőjévé válnak a politikai életnek, nem lehet többé elhallgatni a parasztság követeléseit. Erdei másképpen érvelt. Véleménye szerint a pillanatnyi politikai helyzetben nem sok reményt lehet fűzni a pártalapításhoz, ám később, a jövőben ennek majd nagy jelentősége lesz. Hangoztatta, hogy a Nemzeti Parasztpárt létrehozásával a parasztság bizonyítani fogja a jövő politikusainak, hogy szembeállt a fasizmus, a nemzetiszocializmus előretörésével. A többség a pártalapítás mellett volt. Nánási László, aki a földjén megérett gabona betakarítását hagyta ott az ülés miatt, úgy érvelt, hogy a gyávaság sehová nem vezet. „A nyúl is gyáva, a vadászok mégis lelővik”¹³ – mondta. Szabó Pál nem vett részt a vitában, de egy idő után közbeszólt: „...azoknak, akik aggodalmaskodnak, van valami igazuk. De vagy emberek vagyunk, vagy nem vagyunk emberek. Ha pedig emberek vagyunk, akkor valamit tennünk kell.

¹² DARVAS József: 1939. június 29. *Szabad Szó*, 1946. június 29. 1-2.

¹³ NÁNÁSI László: *Emlékezetből*. II. m. 86.

Aki pedig fél, menjen a hótisten...”¹⁴ – s amúgy parasztosan elkáromkodta magát. A vita eldőlt. Erdei Ferenc elővarázsolt néhány demizsont, s a jelenlévők egy-egy pohár borral szentesítették a Nemzeti Parasztpárt létrejöttét.

Iliás Ferenc, aki faluja küldöttként vett részt az értekezleten, a következőket írta visszaemlékezésében:

„A bárkán a vitát Kovács Imre és Erdei Ferenc vezette. Kovács Imre új parasztpártot akart. Veres Péter levelét Erdei Ferenc olvasta fel – párt helyett mozgalom kialakítását javasolta, mert cselekvő pártot a fasizálódás mellett nem látott megvalósíthatónak. A küldöttek pártot akartak, én is. Szeder, üldözésre hivatkozva, igyekezett elvenni a kedvet a párt megalakításától... A paraszti küldöttek legnagyobbbrészt a párt megalakítását sürgették. Falum parasztságának hangulatát tolmácsolva én is új, harcoss parasztpárt megalakítását és szervezését javasoltam.”¹⁵

Az alapítás körülményeiről Darvas József rövid cikkben számolt be a *Szabad Szó* olvasóinak, inkább csak sejtetve, mintsem leírva a történeteket.¹⁶ Hét évvel később Darvas, visszaemlékezve az alapítást övező konspirációra, felfedte az írás hátterét: „A stíláris ravaszkodás minden eszközét igénybe kellett vennem, hogy kijátsszam a cenzúrát, s ugyanakkor mégis tudassam szerte az országban feszült várakozásban és égő türelmetlenségben élő parasztajainkkal: megalakult, elindult az önálló parasztpárt.”¹⁷

Az értekezlet estéjén az alapítók a Korona vendéglőben találkoztak közös vacsorára, ahol Farkas Ferenc felkérte Szabó Pált az elnöki teendők ellátására, amit ő elfogadott. A vacsorán már csak húszan-huszonöten lehettek jelen, ezért Szabó csak úgy vállalta az elnökséget, hogy azt majd később egy nagyobb létszámú gyűlés is megerősíti. Erre 1939 nyarán került sor egy irodalmi esten, ahol Szabó Pál tízéves írói tevékenységéről em-

¹⁴ Uo.

¹⁵ ILIÁS FERENC: A Szabad Szó szerkesztőségében. In: *Tanúságtévők. Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből 1933–1941.* 4/b. k. Vál. és szerk.: Petrák Katalin. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 398.

¹⁶ DARVAS JÓZSEF: Makó után. *Szabad Szó*, 1939. július 9. 1.

¹⁷ DARVAS JÓZSEF: 1939. június 29. *Szabad Szó*, 1946. június 29. 1–2.

lékeztek meg. A résztvevők közfelkiáltással megerősítették elnöki funkciójában Szabó Pált.

A megalakulás tényét a *Szabad Szó* hasábjain 1939. július 16-án jelentették be. „Egyre nyilvánvalóbb, hogy a ma uralkodó politikai pártok nem hordozzák magukban teljes egészében a magyarság igazi védelmét és lényegét. Ezért ezennel megalakítjuk a Nemzeti Parasztpártot, amely eszmei megalapozásában, célkitűzéseiben és harci módszereiben a maradéktalan magyarság teljes és tökéletes védelmét szolgálja.”¹⁸ A párt megalakulása azonban nem oszlatta el sokak kételyét, hogy képes lesz-e ez a párt beteljesíteni a kitűzött feladatot. Erdei Sárközi Györgyhöz írott levelében így fogalmazta meg az aggályait:

„Sajnos, a dolog egyáltalán nem üdítő, össze sem hasonlítható a Márciusi Front összejövetellel, aminek egyik oka a rendezésben keresendő: minden különösebb indok nélkül eléggé válogatatlanul hitták össze az embereket, a másik pedig, hogy a politikai vállalkozó kedv nincsen meg. Egyedül Imrében (már-mint Kovács Imrében – Sz. P.) van meg, de ő inkább csak az eljét gondolja át a dolgoknak. Hát mégis megtörtént, s én is benne vagyok. Mindenesetre, hogy én teljesen benne legyek, ahhoz komolyodnia kell a dolognak. Erre viszont megvan a lehetőség, tehát azért nem vagyok nagyon pesszimista.”¹⁹

Veres Péter kételyei sem oszlottak el. Úgy tekintett az eseményre, mintha meg sem történt volna. Darvas József volt kénytelen egyértelművé tenni számára, hogy „ezek itt a parasztpártot már be is jelentették a belügyminiszternél, tehát visszakozni nemigen lehet. Ami a te álláspontodat illeti – írta Darvas Veres Péternek –, úgy érzem, túlságosan merev. A helyzet ugyanis az, hogy most egy olyan történelmi fejlődési periódus előtt állunk, amelyben a Márciusi Front vonalán álló népi politikusok célkitűzései lesznek, lehetnek a döntők. Ezek

¹⁸ SZABÓ Pál: Nemzeti Parasztpárt. *Szabad Szó*, 1939. július 16. 1.

¹⁹ Erdei Ferenc levele Sárközi Györgyhöz. Idézi: SALAMON KONRÁD: *A harmadik út kísérlete*. Eötvös Kiadó, Budapest, 1989. 54.

az emberek, általában ez a vonal nem ott látja a végcélt, ahol te, de nem hiszem, hogy helyes lenne neked félreállnod.”²⁰

1939. július közepén Szabó Pál a pártalakítás szükségességét „a magyarságtól idegen ideológiai alapokra támaszkodó pártok eluralkodása”²¹ elleni védekezéssel indokolta. Ezt az olvasó egyformán érthette a fasizmusra, de a proletárdiktatúrára is. A hangsúly azonban az aktuálpolitikai kérdések miatt a fasiszta diktatúra elleni harc, a német imperializmussal szembeni védekezés szükségességén volt. Szabó Pál a vezércikk végén röviden összefoglalta a Nemzeti Parasztpárt politikai törekvéseit: független, népi gondolatra épített Magyarország kell, ahol a magyar munka, a magyar alkotás, a magyar verejték szentségének védelme mindhalálig való feladat, s ahol megszerveződik a magyarságnak mint bonthatatlan népközösségnek az eszménye. A párt tízpontos programja a szegényparasztság politikai érdekei melletti elkötelezettséget mutatta. Ez a párt merőben más célokkal alakult meg, mint a Márciusi Front. Nem széles értelmiségi, paraszti és munkásösszefogást hirdetett, hanem a szegényparasztság politikai képviselőt, védelmét vállalta. Programjában elsősorban a parasztság szempontjából értelmezte a társadalmi és nemzeti kérdéseket, de szólt arról is: „A nemzeti ipar a nemzeti függetlenség egyik biztosítója, mert önálló és erős ipar nélkül nincs önálló és erős hadsereg”²² – írta a közlemény.

Mivel nem bejegyzett pártról volt szó, illegális módon kellett megszervezni politikai tevékenységét. Törvényes elismerés és parlamenti képviselő nélkül a Parasztpárt igencsak sebezhető volt. Politikai képviselőre akkor számíthatott volna, ha legalább négy parlamenti képviselője van. Az alapítók arra számítottak, hogy néhány kisgazdapárti képviselőt rá tudnak beszélni a csatlakozásra. Szabó Pál és néhány kisgazda barátja ezt fel is vetette a kisgazda törvényhozóknak, de elutasításra találtak. Egyetlen parlamenti képviselőt sem sikerült megnyer-

²⁰ Darvas József levele Veres Péternek. Veres Péter hagyatéka. (Magyar Tudományos Akadémia, Kézirattár. MS 5493/22.)

²¹ SZABÓ Pál: Nemzeti Parasztpárt. *Szabad Szó*, 1939. július 16. 1.

²² Mit akar a Nemzeti Parasztpárt. *Szabad Szó*, 1939. július 23. 5.

niük. A kisgazda politikusok úgy vélték, hasznosabb, ha a törvényesített Kisgazdapártban maradnak.

Maradt a *Szabad Szó* és szervezett olvasótábora mint a politikai működés terepe. A szerkesztők – elsősorban Kovács Imre – minden irodalmi estet, látogatást, vendégséget felhasználtak arra, hogy a párt törekvéseiről szóljanak, s időszerű kérdésekben ismertessék az állásfoglalásukat. Maga a *Szabad Szó*, 40 000-es példányszámával, húszezres előfizetői táborával hatalmas tömegtámogatást jelentett.

A kisgazdák elutasító magatartása nemcsak a szervezetépítés és a politikai „védelem” szempontjából, hanem a párt működésének anyagi biztonsága szempontjából is nehézséget jelentett. A *Szabad Szó* július 23-i számában Szabó Pál megállapította: a Parasztpárt nem a választások időszakára alakult, hanem folyamatosan működő szervezet, amely a parasztság politikai, gazdasági fejlődését, műveltségének fejlesztését akarja szolgálni. Működésének anyagi alapját a parasztok fillérjeiből szeretnék volna megteremteni. Cikkében Szabó bejelentette, hogy a *Szabad Szó* szerkesztősége 1000 pengővel, Szabó Pál, Kovács Imre, Farkas Ferenc és Darvas József pedig havi 10-10 pengővel járul hozzá a Nemzeti Parasztpárt folyamatos működéséhez.²³ Biztató jel volt, hogy a szerkesztőséghez az ország minden részéből levelek sokasága érkezett, melyekben a paraszttolvások csatlakozási szándékukat jelentették be. Az augusztus eleji lapban leközltek egy belépési nyilatkozatot. Tag az lehetett, aki előfizetett a *Szabad Szóra*, s azon felül egy pengő tagsági díjat is fizetett. A *Szabad Szó* előfizetési díja egy évre 3 pengő hatvan fillér volt; összehasonlításképpen egy férfiingért kb. 2 pengőt kértek, egy pár jobb minőségű cipőért 25 pengőt. A helyileg ismert csatlakozók névsorát július 23-tól a lap rendszeresen közzölte, köztük több (volt vagy leendő) kisgazdapártit és néhány kommunistát, szociáldemokrata földmunkást is megnevezve.

Sürgetővé vált a konkrét politikai program meghirdetése is, melyet a *Szabad Szó* július 23-i számából ismerhettek meg az olvasók. Pontjai nem a kirekesztést, hanem a közös érdekeket

²³ SZABÓ PÁL: A párt anyagi alapja. *Szabad Szó*, 1939. július 23. 3.

szolgálták, egyértelművé tették a már ismert elképzeléseket, a Parasztpárt szándékait. Maga a program egyfajta népi demokratikus átalakulás útvonalát jelölte ki.

Sürgősen ki kellett alakítani a párt szervezeti kereteit, megválasztani vezetőit, amire 1939. augusztus 19–20-án került sor. Szent István napján olcsóbban, „filléres vonattal” lehetett Budapestre utazni, s ezt ki is használták az aktivisták. Már 19-én megtöltötték az ország legkülönbözőbb tájairól érkezett parasztok a *Szabad Szó* Múzeum körüli szerkesztőségét. Este fél hét körül átvonultak a Rákóczi úton lévő Balaton kávéházba, amelynek különtermében, terített asztalok mellett késő estig folyt a tanácskozás a jövő kérdéseiről. Szabó Pál üdvözölte a résztvevőket, akikre egy egész nemzedék munkáját igénybe vevő feladatok várnak. „Mi ígérjük, hogy soha cserben nem hagyunk benneteket, a parasztgondolatot diadalra visszük, és a következő generációk boldogulását elősegítjük”²⁴ – mondta meghatottan Szabó. A kétnapos értekezlet napirendjén elsősorban szervezési kérdések szerepeltek. A vitát Kovács Imre és az időközben csatlakozott Veres Péter vezette. A párt programját Kovács Imre ismertette, „kihangsúlyozva, hogy a Nemzeti Parasztpárt osztálypárt akar lenni, mert a magyar parasztság egy táborba tömörítése a célja. Együttműködik a Nemzeti Parasztpárt mindazon törekvésekkel, melyek a függetlenség, a szabadság és a népuralom előkészítését célozzák, de szigorúan elzárkózik minden olyan törekvéstől, mely diktatórikus hatalmat akar a vezető rétegek kezébe adni.”²⁵ Kovács Imre a parasztösszefogás jegyében biztatta a jelenlévőket: „... higgyetek magatokban és a parasztság jövőjében... ne nézzétek, hogy törpebirtokos vagy nincstelen mezőgazdasági munkás, gazdasági cseléd vagy birtokos paraszt nyújtja-e felétek a baráti jobbot, mert ettől a baráti kézfogástól függ a parasztság jövőbeni sorsa.”²⁶

²⁴ A Nemzeti Parasztpárt vezetőinek vacsorája. *Szabad Szó*, 1939. augusztus 27. 3.

²⁵ A Nemzeti Parasztpárt vezetői értekezlete. *Szabad Szó*, 1939. augusztus 27. 1.

²⁶ Uo.

A programismertetés után Vidovics Ferenc beszélt a szervezkedés alapelveiről, majd Veres Péter hangsúlyozta: „... a parasztpárt ideológiájának kidolgozása mindennél fontosabb, mert ez határozza majd meg a parasztság magatartását politikai, gazdasági és társadalmi téren egyaránt.” A vitát is Veres vezette, s végül abban állapodtak meg, hogy minden vármegyében helyi megbízottakkal kezdik meg a szervezést. Kovács javaslata alapján megválasztották a pártvezetőséget. Az elnök Szabó Pál lett, a végrehajtó bizottság tagjainak Hajdu Németh Lajost, Iliás Ferencet, Vörös Vincét, Guba Mihályt, Nánási Lászlót, Horváth Györgyöt, Varga Ferencet, Rózsa Imrét, Kocsi Pált, Szabó Bertalant, Selleyi Józsefet, Erdei Ferencet, Veres Pétert és Kovács Imrét választották meg. A végrehajtó bizottság 15 tagjából legalább öt (volt vagy leendő) kisgazdapárti, egy szociáldemokrata (Veres Péter) és egy kommunista (Iliás Ferenc) volt. Nem került be a vezetőségbe Illyés Gyula és Féja Géza, akik valószínűleg ott sem voltak a gyűlésen, s igen messze álltak a parasztpárti törekvésektől. Hasonlóképpen Farkas Ferenc és Darvas József sem; utóbbi egyébként már a harmincas évek közepétől a Szociáldemokrata Párt tagja volt.

Érdekes Veres Péter helyzete a párt vezetésében. Később úgy emlékezett vissza, hogy az értekezleten közölte: ő a szocialista munkásmozgalomban nőtt fel, a Szociáldemokrata Párt és a földmunkás-szakszervezet tagja, s ezért nem lép be a Nemzeti Parasztpártba. Különböző rokonszenvező törekvéseikkel, mint író, azt megteszi, amit lehet. Emlékiratában többször is leszögezte, hogy nem volt a felszabadulás előtt a Parasztpárt tagja. A *Szabad Szó*ban megjelent névsor ugyanakkor tartalmazta a nevét.

A vármegyék felelősei vasárnap már össze is ültek. Összesen 18 vármegyei szervező kapott megbízást. Az új párt természetesen a Kisgazdapárt körében keltette a legnagyobb visszhangot. A *Szabad Szó* szerkesztőinek, a párt vezetőinek fontos volt, hogy minél érthetőbben megkülönböztessék magukat a kisgazdáktól, egyértelművé tegyék a birtokos parasztok számára is az általuk képviselt alternatívát. Erre utalt a *Szabad Szó* egyik írása, melyben egy kisgazdapárti elnök levelére válaszolnak

a párt szervezői. Nem megtagadni akarják a kisgazdák addig elért eredményeit, nem a Kisgazdapárt népiségét kifogásolják – írták. – „Az eltérés ott van közöttünk, hogy a mi pártunk a paraszti gondolatot erősebben kihangsúlyozza, s nem ijed meg az osztálypárti elnevezés mumusától... mi igenis osztálypárt vagyunk.”²⁷ A Parasztpárt vállalta a forradalmiság reá aggatott vádját, mert „mi nem előidézni, hanem gyors és mélyreható reformokkal megelőzni akarjuk azt a forradalmat, amelyet titokban bűnös kezek szítanak az elkeseredett lelkek mélyén. Mi látjuk, hogy ígérgetni, bankettezni, pepecselni nem lehet tovább: a történelmi idők sürgetnek... A Nemzeti Parasztpárt nem ekrazit, hanem erősebb ütemet diktáló motor akar lenni a nemzeti élet nagy organizmusában.” A cikk írója nem tagadta, hogy a Kisgazdapárt is ezt a szerepet töltötte be régebben. Mára azonban a kisgazdák inkább adminisztrációs központtá lettek, ahol „pozícióikat féltő öregurak vagy egy-két, önmagától megrészegült ifjú politikai Benjamin minden friss invenció, tervszerűség és lendület nélkül kínálgatja szikkadt szellemi fűrészporemlőit a népi milliók felé.” A kemény szavak az önmeghatározás érdekében születtek, s nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy felkeltsék a Parasztpárt iránti érdeklődést. Ez a párt más volt, mint az eddigiek. Osztálypártiságát erősebben hangoztatta, mint a Szociáldemokrata Párt, szövetségesi törekvéseit pontosabban fogalmazta meg, mint a taktikázásokba belefulladt Kisgazdapárt. Ezt erősítette meg Veres Péter, amikor a népi írók szerepét értékelve kitért a Parasztpárt helyzetére is:

„Igaz, hogy ennek a pártnak nincsenek országgyűlési képviselői, és nincsenek szervezetei. De több ennél, hogy vannak hívei. A régi világ edzett politikusai nem csatlakoznak, de nem is kellene. Nem bankett-hazafiakra, hanem népi kultúrmunkásokra, a parasztsággal együtt élő, együtt szenvedő vezetőkre van szükségünk. Új világhoz új emberek kellene.”²⁸

²⁷ Válaszlevél egy kisgazdapárti elnöknek. *Szabad Szó*, 1939. szeptember 3. 3.

²⁸ VERES Péter: Népi írók és parasztmozgalom. *Szabad Szó*, 1939. október 1. 2.

Nem volt visszhang nélküli a Parasztpárt megalakulása a baloldali pártok körében sem. Szántó Zoltán 1938 januárjában a Kommunista Internacionálnak küldött összefoglaló jelentésében a Kisgazdapárt megalkuvó politikája miatt ajánlatosnak tartotta „*egy új, demokratikus parasztpárt alakítását*”.²⁹ Ennek feltételét abban látta, hogy a szellemi mozgalomért kiállókat meggyőzzék a politikai aktivitás fontosságáról. Semmiképpen nem engedhető meg ugyanakkor, hogy a Márciusi Front a különböző pártokban felszívódjon. Akkor látta időszerűnek a pártalapítást, amikor a Kisgazdapártban lévő feszültségek végső stádiumba jutnak, s ezáltal a kisgazdák elégedetlen része átvihető lesz az új pártba.

1939 júliusának második felében a Kommunista Párt Központi Bizottsága hazai megbízottjának, Kulich Gyulának a kezdeményezésére Darvas József, Donáth Ferenc, Kovács Imre, Pollner György és Kulich összeültek, hogy megvitassák az együttműködés lehetőségeit. Megállapodtak a teendőkből is, amelyekben tükröződtek Révai Józsefnek és más emigráns vezetőknek a munkás-paraszt-értelmiségi-polgári összefogás kialakításáról vallott nézetei.

A második világháború kirobbanásának napján, 1939. szeptember 1-jén a Teleki-kormány kiáltványban fordult az országhoz. A kormány bejelentette, hogy életbe lépteti a kivételes állapotot. Ezzel egyidejűleg egész sor rendelet jelent meg az egyesülési és a gyülekezési jog korlátozásáról, az internálásokról, a rendőri felügyeletről, több száz ipari anyag zár alá vételéről, a munkaidő-korlátozás és a fizetett szabadság felfüggesztéséről.

Több megszorítás lépett életbe a sajtó területén is. Bevezették a külföldről érkező lapok ellenőrzését, e célból a Miniszterelnökség mellett egy új hivatalt létesítettek. Korlátozták a politikai napilapok terjedelmét, és szigorították a nyomdai előállítását. Így például csak a fekete nyomdafestéket engedélyezték, s megszüntették a címbetűk maximális méretét. Megtiltották az úgynevezett mutálási gyakorlatot, amely lehetővé tette a napilapok

²⁹ Szántó Zoltán jelentése a KMP munkájáról. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL), 500. f. I. 4–6. ó. e.

számára egy korábbi vidéki és egy frissebb pesti változat megjelentetését. A legfontosabb sajtópolitikai intézkedés azonban a sajtóellenőrzésről szóló 8140/1939. számú miniszterelnökségi rendelet volt, amely bevezette az előzetes cenzúrát minden sajtótermékre.

A rendelet szerint az időszakos lapokban mindenfajta közlemény csak az ügyészség, illetve a rendőrhatalósági szerv engedélyével jelenhetett meg. Az ügyész feladata volt a kézirat vagy a kefenyomat véleményezése.

A Parasztpárt propagandaanyagait a törvényre hivatkozva sok helyen elkobozták,³⁰ alakuló gyűléseit politikai szervezkedésnek minősítették, s betiltották. 1939. szeptember 10-től az amúgy is vékony, hetenként megjelenő *Szabad Szó* terjedelmét nyolc oldalról négyre korlátozták, s október 8-ától is csak maximumán hat oldalt engedélyeztek. A nehézségek ismét összefogásra készítették a népi írókat, amiről Veres Péter számolt be:

„A népi írók ugyan szétszóródtak, de újra meg újra összevándorodtak, mert muszáj volt, mert életüknek és írói munkájuknak nem lett volna értelme, ha mindent abbahagynak. Igaz, néhányan elestek, néhányan eltévedtek és elsodródtak, de maga a törzs áll és új erővel gyarapodik... Az igazi eredmény az, hogy találkoztunk a nagy paraszti tömegekkel, hogy paraszti közóhajra megszületett a magyar parasztpárt. Nagy dolog ez... Az öntudatos ipari munkásság mellé felsorakozik az öntudatos parasztság és az igazi magyar értelmiség: remélhetünk. A népi írók munkája nem ment hiába.”³¹

Veres Péter optimizmusa ellenére a Parasztpárt megalapítását nem helyeselte minden népi író. Sokakat megrémített, hogy az új alakulat szerepet vállalt napi politikai csatározásokban, s újra fellángolt a vita. A párttá fejlődést leghatározottabban ismét Féja Géza utasította el. Féja továbbra is a szellemi összefogás mellett tört lándzsát, a politikai összefogást és harcot nem helyeselte.³²

³⁰ *Szabad Szó*, 1939. október 1. 4.

³¹ VERES Péter: Népi írók és a paraszttömegmozgalom. I. m. 4.

³² FÉJA Géza: A Márciusi Front hiteles története. *Magyar Út*, 1941. április

Gombos Gyula egy későbbi emlékezésében leírta, hogy nem tartotta szerencsésnek a pártalapítást, mert véleménye szerint a mozgalom ereje sokszínűségében rejtett, s a párt megalapításával megosztottá vált, elemeire bomlott. Gombos szerint a népi mozgalom annyiféle szellemi törekvésből állt össze, hogy azt egyetlen politikai pártban nem lehetett kifejezésre juttatni.

Velük szemben sorakoztatható fel Kovács Imre – szintén későbbi visszaemlékezésében olvasható – érvelése. Kovács elismerte, hogy az 1930-as években induló mozgalom széles csapáson haladt, s a párt csak egy keskeny ösvényre lépett, ám „a parasztságban volt egy igény a saját pártjára... Mi benne éltünk a nép hangulatában és reményeiben, ugyanakkor láttuk, hogy egy nagy értelmiségi tábor verődik össze a parasztság mellé. Magától értetődő volt, hogy a Parasztpártot megalapítsuk.”³³ A történelem igazolta Kovács Imrét. A Nemzeti Parasztpárt megalapítása, a *Szabad Szó* köré felépített szervezet jó szolgálatot tett az antifasiszta ellenállásban a háború alatt, s lehetővé tette, hogy 1945-ben a parasztság politikai szervezete erősen és hitelesen vehessen részt az új társadalom kialakításának kísérletében.

1939 végére, 1940 elejére mélypontjára került a Nemzeti Parasztpárt szervezése. Valójában a Parasztpárt nem hullott szét, inkább az írói mozgalom differenciálódott ismét. A baloldali népiek megmaradtak a *Szabad Szó* szerkesztőségében, a munkatársak és a szervezők száma folyamatosan emelkedett. A szervezést az első pillanattól kezdve összekapcsolták a *Szabad Szó* terjesztésével. Kovács Imre, mint a szervezés és az ügykezelés vezetője, a *Szabad Szó* segítségével építette ki a párt bizalmi embereinek hálózatát.

A legelső perctől kezdve meg kellett küzdeniük a hatóság, a rendőrség fellépésével. 1939 kora őszére, a Nemzeti Parasztpárt alakuló gyűléseinek tervezgetésekor, sok helyen megbolydult a falu népe. A politikai érdeklődés hullámain az olvasók lelkes levelei tükrözték. A kormányzat azonban hajszát indított „az újjáéledt Márciusi Front” ellen, annak ellenére, hogy egyre nyil-

³³ GOMBOS Gyula–KOVÁCS Imre: A népi írók politikai szerepvállalásáról. *Új Látóhatár*, 1976/4–5. 387–393.

vánvalóbbá vált: a Márciusi Front nincs többé. Íróitól a várt támogatást a *Szabad Szó* nem kapta meg, közülük, aki csak tehette a politikai élet harcteréről visszavonult az irodalom sáncai mögé. A lap szerkesztőségén belül is kiütköztek a nézeteltérések. Darvas József, Veres Péter egyre kevesebb feladatot vállalt. A politikai vezetés Kovács Imre kezében összpontosult, s mivel a lap főszerkesztését Szabó Pál nehezen tudta elvégezni a *Kelet Népe* szerkesztése mellett, Kovácsnak a *Szabad Szó* szerkesztésében is egyre meghatározóbb lett a szerepe.

A *Szabad Szó* szerepéről mindennél többet árul el az a jelentés, amelyet dr. Sombor-Schweinitzer József rendőrfőtanácsos készített 1940 márciusában, összefoglalva a lap körüli helyzetet s a Parasztpárt szervezésére irányuló kísérleteket.

„Bizalmas úton a következőkről értesültünk: A Szabó Pál vezetése alatt megalakult Nemzeti Parasztpárt eddig csupán a »Szabad Szó« c. hetilapon keresztül tartott kapcsolatot a mozgalom vidéki földműves híveivel, nyilvános szereplésre eddig nem került sor, miután a vezetők úgy gondolkoztak, hogy előbb szervezik meg a párt tömegeit, és csak azután tartanak zászlóbontó gyűlést.

Az eddigi propaganda során az elmúlt 6 hónap alatt állítólag 20 000-re emelkedett azoknak a száma, akik a pártba való belépésre késznek nyilatkoztak... A »NP« számít arra, hogy fokozatosan magához vonja a FGP-nak azokat a tömegeit is, akik 1938-ban és 1939-ben, különböző nyilaskeresztes pártok ígéreteiben bízva, az országgyűlési választások alkalmával nyilas jelöltekre szavaztak, de újabban kezdenek elfordulni ettől a mozgalomtól.

Jelenleg a »NP« a részletes pártprogram összeállításán dolgozik, amely után, de legkorábban augusztusban, valamely vidéki városban országos zászlóbontó nagygyűlést tart. Áprilisban Bp-re hívják azt az 500 embert, akiket a párt nagyválasztmányába jelölnek, hogy ezekkel megvitassák és jóváhagyassák a pártprogramot. Bizalmas információnk szerint a pártprogram gerince az a radikális földreformkövetelés, mely a hitbizományok és 1000 holdon felüli nagybirtokok azonnali felosztását, a 200–1000 holdas nagybirtokok fokozatos leépítését követeli és

Magyarországon az általános kisbirtokos, ill. kisbérleti rendszer meghonosítását kívánja.

Megfontolást érdemel az a körülmény, hogy ez a csendben, de elég nagy apparátussal dolgozó szervezkedés jelentős tőkék felett rendelkezik. A Múzeum krt. 15. sz. alatti »szerkesztőségben« 6 kisasszony végzi a levelezést. Jelentős összeget igényel a Szabad Szó fenntartása, mivel annak példányaait egyelőre legnagyobb részben ingyen küldik a falvakba. Külön nagy terhet jelent a Kelet Népe előkelő köntösben megjelenő irodalmi folyóirat fenntartása. Az a kezdeti feltevés, hogy a pártadminisztráció költségeit a FGP fedezi, megdőlt azzal a ténnyel, hogy utóbbi maga is gondokkal küzd és kénytelen volt adminisztrációját racionalizálni. Sokkal alaposabb az a vélemény, hogy a háttérben levezetett liberális politikusok állnak, akik ezzel a »népies« mozgalommal akarják a régi liberális, esetleg az októbrista rendszert nyeregbe segíteni.

Nagy megkönnyebbülést jelent a párt számára, hogy »falukutató« irodalmi tevékenységük miatt izgatásért elítélt vezetőségi tagjai (Erdei István,³⁴ Kovács Imre stb.) időközben a legutóbbi amnesztia következtében kegyelemben részesültek és így most ezek is kilépnek rezerváltságukból.

Bp. 1940. márc. 15-én.”³⁵

A rendőrségi összefoglaló meglepő pontossággal festette le a parasztpárti szervezkedés hátterét. Bizonyos, hogy több besúgó is tevékenykedett a szerkesztőségben. Mindenesetre a szervezet méretei és a lap tervei jelzik, hogy a Parasztpárt – bár hatósági működési engedélyt nem kapott – szervezettségében bármelyik, hivatalosan működő párttal felvehette a versenyt.

A szerkesztőség amolyan közéleti klubba alakult. Az illegális kommunisták fiatal értelmiségi tagjainak egy része a lap munkatársa, szerzője lett. Ratatics István, Kutrucz Gizella, Sajben András, Pollner György, Gyenes Antal, Fehér Lajos, Sipos Gyula, Szűcs Ferenc, sőt még Hegedüs András, a későbbi miniszterelnök is szinte mindennapos vendégek voltak.

³⁴ Nyilvánvalóan Erdei Ferencről van szó.

³⁵ Idézi VARGA Rózsa: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a népi írók. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1963/5. 567–568.

Kialakították a kibővített szerkesztőségi ülések rendszerét. Az értekezletekre havonta, kéthavonta, negyedévente 80–100 embert is meghívtak az ország különböző részeiről. A lap sorsáról, szerkesztéséről ezeken a megbeszéléseken kevés szó esett, az ország sorsáról annál több. Valóságos népgyűlések lettek ezek az összejövetelek. Az írók is sűrűn járták az országot. Egy-egy ankét, felolvasóest olvasók sokaságát csábította a *Szabad Szóhoz*. Azaz a párthoz.

Pártélet a *Szabad Szó* oldalain

Időközben a *Szabad Szó* anyagilag válságba került. Féja Géza és Szabó Pál kapcsolata ugyanis 1940 áprilisában végérvényesen megromlott, így Féja – aki eredetileg tulajdonosa volt a lap kiadójának – megvált a *Szabad Szótól*. A lap átvételekor az előző tulajdonosnak a kért 70 000 pengő egy részét fizették csak ki készpénzben, s a hitelre kiállított váltók Fájára eső részét Szabó Pálnak és B. Farkas Ferencnek kellett átvállalnia. Az anyagi gondokat Szabó Pál nem osztotta meg a szerkesztőséggel, egyre mogorvább, befelé fordulóbb lett. Június elején azt tervezte, hogy egy korlátolt felelősségű társaságot alapít Mihályfi Ernővel, a *Magyarország* nevű lap volt főszerkesztőjével, akinek lett volna pénze a további kiadásra. Kovács Imre, aki éppen Huszton katonai szolgálatot teljesített, tudomást szerezve Szabó lépéseiről, ingerült levélben tájékoztatta a tulajdonosokat véleményéről: „Pali tettét soha nem fogom megbocsátani: a lap ügyét, amint lehet a kezembe veszem, és végleg rendet teremtek, tovább semmiféle szélhámosságot nem tűrök.”³⁶ A kilátástalanságba belefáradt Szabó Pál 1940 szeptemberében teherautóra rakatta holmiját, s visszaköltözött Biharugrára. Szándékáról senkinek nem szólt előre. Mivel a lap Szabó Pál nevére volt bejegyezve, kérdésessé vált a további megjelenése. A válságot Bajcsy-Zsilinszky Endre csatlakozása oldotta meg.

A Kisgazdapártban 1939 végére kiteljesedett a már érlelődő válság. Eckhardt kilépése után a párt bomlani kezdett, parasz-

³⁶ Kovács Imre levele Veres Péterhez. 1940. július 14. Veres Péter hagyatéka. Magyar Tudományos Akadémia, Kézirattár. MS 5496/7.

ti gyökerű politikusai újból keresték a kapcsolatot a *Szabad Szó* vezetőivel és olvasóközönségével. A parlamenti választások után – 1939 kora nyarától egészen decemberig – a *Szabad Szóban* sem tőlük, sem róluk nem jelent meg cikk. Az új közeledés jeleként 1939 karácsonyán Nagy Ferenc szólalt meg először a lapban.³⁷ Cikkét mint kisgazda országgyűlési képviselő jegyezte, s nem mint a Kisgazdapárt főtítkára. Jelezte ez a Kisgazdapárttal való hűvös viszonyt, de egyben a közeledés szándékát is. A lap 1940. február 11-én vezércikkben közölte Varga Béla írását, melynek a két párt együttműködése és a parasztegység megteremtése szempontjából programadó jelentősége volt.³⁸ Varga Béla mint római katolikus plébános és országgyűlési képviselő jegyezte a cikket, azaz ő sem ejtett szót arról, hogy a Kisgazdapárt vezetője. Írásában nagy tisztelettel és elismeréssel szólt a küzdelemről, melyet a lap és a körülötte csoportosult írók a parasztság felszabadításáért folytattak. Kiemelte Szabó Pál személyét, s gondolatait lényegében a jó barátjának szóló elismerésként fejtette ki.

„Elmulthatatlan barátságunknak, mint minden maradandó és igaz barátságnak alapja a közös célért végzett munka és erről mindenütt, de a *Szabad Szó* hasábjain is örömmel teszek tanúbizonyságot a *Szabad Szó* hatalmas olvasótáborá előtt. Teszem ezt még akkor is, ha jelenleg nem vagyok egy politikai pártnak a tagja. Célunk pártokon felül álló és ugyanaz: a magyar parasztság felemelésén keresztül megmenteni, megerősíteni, felvirágoztatni a keresztény Magyarországot!”

Lehetetlen nem felfedezni Varga Béla szavaiban a közeledés szándékát: ennek vállalásától remélte a két párt együttműködését. E folyamat eredményeképp kapcsolódott a *Szabad Szó*hoz Bajcsy-Zsilinszky Endre is, akit szintén kisgazdalistán választottak országgyűlési képviselőnek 1939 májusában.

Figyelmet érdemel azonban egy másik írás is ugyanebből a lapszámból. Közvetlenül Varga Béla fennkölt és veretes, ám alapjában véve elvi utat megfogalmazó írása mellett ott talál-

³⁷ NAGY Ferenc: A falvak önkormányzata. *Szabad Szó*, 1939. december 24. 2.

³⁸ VARGA Béla: Közös munkában a magyar föld népéért! *Szabad Szó*, 1940. február 11. 1.

ható benne Kovács Imrének a parasztság gazdasági szervezkedéséről szóló cikke. Szembetűnő az ellentét a két írás irányultsága között. Kovács pragmatikus pártszervező. Cikkében külföldi példákkal alátámasztva hívta fel a figyelmet a parasztság gazdasági érdekképviseletének megszervezésére, mert „...a parasztság legfontosabb érdeke a gazdasági szervezkedés.”³⁹ Nem elveket hangoztatott, hanem konkrét cselekvési programot fogalmazott meg: ki kell használni a Hangya Szövetkezet gazdasági potenciálját. Bemutatta a Hangya eredményeit, „mert a Hangya és az O. K. H. (Országos Központi Hitelszövetkezet – Sz. P.) vidéki fiókjainál most tartják a tisztújításokat s jó volna, ha a parasztság nagyobb érdeklődéssel fordulna a közgyűlések elé és a saját embereit helyezné el mint igazgatósági és felügyelőbizottsági tagokat, hogy azután a májusi nagy közgyűlésen, melyet Budapesten tartanak meg, a parasztság igazi képviselői jelenjenek meg és vegyék kezükbe a Hangya vezetését.” A Kovács által javasolt konkrét akció révén a Hangya vezetésében többséget szerző paraszti képviselők 15-20 millió pengő nyereség évenkénti felosztásáról dönthettek volna. Ebből a pénzből szövetkezeti kórházat, kollégiumokat, népkönyvtárakat, faluszínpadokat, újságokat lehetne létrehozni, azaz „ha már politikai úton nem tud érvényesülni, a gazdasági erőforrásokat vegye a kezébe és így harcolja ki felszabadulását”. Ez a pontos, korrekt, egyértelmű politikai akcióterv élesen szemben állt azzal az elvi fejtegetéssel, amit Varga Béla írt, s amely nagyjából jellemezte a kisgazda politikát.

A nyár folyamán Bajcsy-Zsilinszky Endre több cikket is megjelentetett a *Szabad Szóban*, majd 1940. október 13-ától elvállalta a főszerkesztői tisztelet. Kikötése az volt, hogy Szabó Pál maradjon a felelős szerkesztő, így – bár Szabó nem vett részt a folyamatos szerkesztésben – a lap továbbra is megjelenhetett, mivel az ő nevére volt bejegyezve.

Bajcsy-Zsilinszky jelentkezése a *Szabad Szó* címlapján átpozicionálta a lap helyzetét. Ő nemcsak országgyűlési képviselő, hanem a politikai élet közismert és számon tartott tagja is

³⁹ Kovács Imre: A parasztság gazdasági szervezkedése. *Szabad Szó*, 1939. február 11. 1.

volt. A *Szabad Szóban* megjelenő terjedelmes írásai azt a látszatot keltették, mintha a nagy tekintélyű politikus csatlakozott volna a lap által kifejezett gondolat képviselőihez.

Ebben az időben jelent meg Kovács Imre cikke a *Kelet Népeben*,⁴⁰ melyben valósággal tetemre hívta a szétzúllott Márciusi Front íróit. A cikk nagy vitát indított el a népi mozgalom értékeléséről vita, melyből szinte egyetlen lap sem maradt ki. Mintegy a polémia lezárásaként közölte Kovács Imre a *Magyar Nemzetben* „Levelek a Márciusi Frontról” című cikksorozatát, melyben megvonta a Márciusi Front tevékenységének mérlegét. A képzelt levelezőpartnerének szóló levelek első szakaszában olvashatjuk:

„Azt írod, hogy nem érted, mi van velünk? Szinte napon-ta találkozol a neveinkkel, az egykori Márciusi Front íróival a különböző lapok hasábjain, de nem mint a régi, együtt küzdő harcosokkal, hanem a gyűlöletes és szenvedélyes viták szereplőivel. Illyés megrója Veres Pétert, hogy a túloldalon vezérségre tör, Veres féltékenységgel vádolja Illyés Gyulát, hogy csak azért beszél, mert ő is vezér szeretne lenni, és fél a konkurenciától. Szabó Zoltán »Központi Gyűlöldé«-t emleget, s én is velük egyidőben, de tőlük függetlenül az írók árulásáról keseregtem az egyik folyóiratban. Kodolányi még ugyanabban a számban kioktat, hogy más az író és más a falukutató, árulásról csak egyes falukutatók esetében lehet beszélni.”⁴¹

Kovács őszinte, leplezetlen szavai, a viták nyílt felvetése csilapította a kedélyeket, de az ellentéteket feloldani nem tudta, fennmaradtak a háború végéig, sőt még azon túl is.

A Márciusi Front alapítóinak csoportja végérvényesen kettévált. A *Magyar Élet* folyóirat 1941. márciusi számában Kovács éles szavakkal ostromozta az írói mozgalom tagjait, akik meghátráltak a programadás és a pártalapítás felelőssége előtt. „Ki más teremthetné meg mind a magyar, mind a kelet-közép-európai parasztság számára az új életforma ideológiai feltételeit – írta Kovács –, mint azok az írók, akik a parasztság életét tanulmá-

⁴⁰ Kovács Imre: Levél a Márciusi Frontról. *Kelet Népe*, 1940/6. 13–14.

⁴¹ Kovács Imre: Levelek a Márciusi Frontról. *Magyar Nemzet*, 1941. március, 23. 6.

nyozták. És ha nem húzódnak vissza a politikai szerepléstől, akkor az ideológiai megfogalmazás után bizonyára a megoldást is kézbe vehették volna.”⁴² Kovács írásában bűnösnek mondta ki a parasztságtól és a társadalmi változásokat politikai úton kiharcolni akaróktól elváló és visszavonuló írókat, mert „nem a Habsburg-feudalizmus és nem Gömbös Gyula alkalmatlansága, és nem a könyvkapitalizmus és nem tudom én, hogy még micsoda, hanem a legsajnálattaméltóbb emberi tulajdonság, a megalkuvás akadályozta meg a magyar radikalizmus kiteljesedését.” Azonnal megszólaltak a másik oldal képviselői is. Kodolányi János például visszautasította a vádakat, mert „én magam mindig érthetően és keményen tiltakoztam az ellen, hogy író politikai párthoz csatlakozzék, vagy pártot alapítson. Azt mondtam: az írónak is kell politizálnia, mert hiszen nem zárkozhatik el a magyar élet jelenségei elől, bele is kell avatkoznia népe sorsába, de nem adhatja magát politikusok eszközéül. »A pártok csatlakozzanak az írókhoz« – mondtam. Hiszen mi egyéb a helyes, őszinte és egészséges politika, ha nem annak gyakorlati megvalósítása, amit az író intuíciója, világos tudata, ítélőképessége megfogalmaz?”⁴³ Abban az időben azonban már nem a „világos tudatra”, hanem a harcra és határozott politikai kiállásra, ellenállásra lett volna szükség.

A népi irányzathoz tartozók tisztán látták, hogy a régi paraszti életforma nem tartható fenn, a kis- és középbirtokos réteg polgárosodjon, s meg kell szüntetni a város és a falu ellentétét. Kovács és Erdei biztos volt a fennálló paraszti életforma megszüntetésének szükségszerűségében. Kezdetben mind a ketten a földreformban és a polgárosodó kisparasztságban keresték a megoldást. Erdei később a kommunisták kínálta mezőgazdasági nagyüzemek és az ipari munkássághoz hasonló életforma híve lett, Kovács Imre viszont váltig kitarzott a parasztság polgárosodásának nyugat- és észak-európai modellje mellett. Erdei kiegyezett a kommunista kollektívizmussal, amit később megbánni látszott. Kovács mindvégig az autonóm parasztpo-

⁴² Kovács Imre: *Parasztok, írók, programok. Magyar Élet*, 1941. március, 7.

⁴³ Kodolányi János: *Írók és falukutatók. Magyar Élet*, 1941. március, 8.

litika híve maradt. A *Szabad Szó* inkább az utóbbi irányban befolyásolta olvasóit. Erdei szinte egyáltalán nem írt a lapba, a szerkesztőségben és az olvasók körében pedig többségében Kovácshoz kötődő emberek voltak.

Hosszas tárgyalások után, 1940. október 13-án jelentette be Szabó Pál az olvasóknak, hogy a falusi dolgozók összefogása jegyében a *Szabad Szó* az eddigieknél szélesebbre tárja kapuit, s a megnövekedett feladatok elvégzésére új szerkesztőbizottság alakult. A főszerkesztő Bajcsy-Zsilinszky Endre, a felelős szerkesztő Szabó Pál, a szerkesztőségi tagok Simándy Pál és Kovács Imre lettek. Úgy tűnt, hogy a *Szabad Szó* révbe ért, körülötte kikristályosodott azoknak a népi íróknak a csoportja, akik kifejezetten politikai szereplést is vállaltak, míg az írók másik csoportja visszahúzódott a szépírói lét bástyái mögé.

Pártszervezés a *Szabad Szó* körül

1940 elejére egyértelművé vált, hogy a Nemzeti Parasztpárt belátható időn belül nem tevékenykedhet legálisan, így a *Szabad Szó* működésére „ültették” rá. Elsősorban a már említett szerkesztőségi értekezletek adták a koordinálás, szervezés legfontosabb terepét. Kovács kapcsolatban állt az angol hírszerzés magyarországi rezidensével.⁴⁴ Bár soha semmilyen hírszerzői munkát nem végzett az angoloknak, írói képességeit, kiterjedt kapcsolatait felhasználták röplapszövegek megírásánál, informátorok kiválasztásánál. Kovács a tevékenységéért felajánlott pénzt nem fogadta el, de a *Szabad Szó*nak felajánlott összeget igen. Kerékpárt vásárolt belőle a vidéki szervezőknek, ezzel megkönnyítette, meggyorsította az olvasókkal való kapcsolattartást, s egyben kiterjesztette azok körét, akikhez el tudtak jutni. A kerékpárral már kisebb településekre, tanyákra is eljutottak a szervezők. A *Szabad Szó*-előfizetés szervezőinek köre volt az egyetlen szervezet a háború alatt, amely viszonylag rendszeres kapcsolatot tudott tartani a vidéki, az információktól szinte teljesen elzárt emberekkel. Ezen a hálózaton ke-

⁴⁴ Részletesen lásd SZEREDI Pál: *Megcselekedte, amit megkövetelt a haza. Kovács Imre élete és kora*. Barangoló Kiadó, Pilisszentkereszt, 2013. 117.

resztül sokfajta iratot, rölapot, hírt el lehetett juttatni az előfizetőkhoz. Húszezres tömegről beszélünk, nem is szólva arról, hogy a falvakban a lap kézről kézre járt, így nyugodtan állítható, hogy több mint százezer emberhez eljutott. A *Szabad Szó* több olyan földmunkás vagy szakszervezeti csoporthoz is megérkezett, ahová sem a *Népszava*, sem más újságok nem tudtak kapcsolatot találni. A csendőrség és a rendőrség ugyan minden eszközzel megpróbálta megakadályozni a lap terjesztését, ám a paraszti furfang, s a Kovács által bevezetett biztonsági rendszabályok rendre megvédték a hálózatot. Egyik partnere ebben Fehér Lajos volt, akiről Kovács is sejtette, illetve a rendőrség is feltételezte, hogy kapcsolatot tart kommunistákkal, ám soha nem sikerült tetten érni.

A szerkesztőségi értekezletek általában több napig tartottak, az ország legkülönbözőbb vidékeiről, sőt Erdélyből és Felvidékről is utaztak Budapestre szervezők. Kovács Imre irányította a munkát, ő tartotta az értekezleteket, központi szereplője volt a szervezetnek, ahogyan ő nevezte, a „vezérharcosi hálózat”-nak. Miután a Nemzeti Parasztpárt helyi szervezeteinek kiépítése nem valósulhatott meg, a lap vezetése lehetővé tette, hogy a különböző antifasiszta szervezetek és mozgalmak felhasználják a lap oldalait gondolataik megjelentetésére. Kádár János másfél évtizeddel később a népfrontmozgalom bölcsőjének nevezte a *Szabad Szó* tevékenységét. A Múzeum körüti szerkesztőségben a különböző, egymással kapcsolatok kereső csoportok és képviselőik találkoztak. A lap szerkesztését, irányítását továbbra is Kovács Imre, Darvas József és Farkas Ferenc végezte. Bajcsy-Zsilinszky főszerkesztői jelenléte egyrészt stabilizálta a lap anyagi viszonyait, másrészt egyfajta politikai védelmet nyújtott. Nemcsak azért, mert országgyűlési képviselő volt, hanem azért, mert kormányzati körökben jól ismerték.

A lapban Veres Péter elsősorban írásaival szerepelt, csak alkalmanként utazott fel Pestre. Még ritkábban jelentkezett Erdei Ferenc, sűrűbben a fiatalabb parasztírók, Nánási László, Varjú Ákos. Szabó Pál – miután 1940 szeptemberében visszaköltözött Biharugrára – nem vett részt a szerkesztésben, össze-

sen két cikket írt az újságba, teljesen visszavonult a lap tevékenységétől.

A Bólyai-, később Györffy-kollégisták, illetve az illegális kommunistákhoz kötődő fiatalok közül rövidebb-hosszabb ideig dolgozott a *Szabad Szónak* Fehér Lajos, Iliás Ferenc, Donáth Ferenc, Fehér György (Fehér Lajos testvére), Gyenes Antal. A szerkesztőségbe rendszeresen bejárt Kállai Gyula, Mód Aladár, Pollner György, valamint több más pártokban ténykedő parasztpolitikus is, mint például Nagy Ferenc, Dobi István, Kutrucz Ilona és Gizella.

Magyarország háborúba lépését követően, 1941-től megelénkült a majd két éve szunnyadó népfrontmozgalom. A *Népszava* húsvéti számában vita indult a munkás–paraszt-szövetségről, a munkásság vezető szerepéről és a parasztegységről. Ebbe kapcsolódott be a *Szabad Szó* és a hazafias polgári elemek orgánuma, a *Magyar Nemzet* is. A *Népszava* helyet adott hasábjain Kovács Imre és Darvas József írásainak is. Kovács szerint „a parasztság jövője reménytelen, ha nem siet segítségére a szervezett ipari munkásság.”⁴⁵ Darvas ezt kibővítette; véleménye szerint „nincs az egésztől elválasztható parasztkérdés, munkáskérdés stb., hanem csak egységes magyar társadalmi kérdés van, ennek a megoldása pedig csak az összes magyar dolgozók: munkások, parasztok, dolgozó értelmiségiek összefogásán keresztül lehetséges.”⁴⁶

Kovács Imre a *Szabad Szó* húsvéti számában állást foglalt az összefogás mellett, mert „külön-külön egyik társadalmi osztály sem érheti el célját... A parasztság saját maga nem tudja felszabadítani magát: mások segítségére van szüksége. Segítséget pedig csak a városi szervezett munkásságtól várhat.”⁴⁷ Ennek szükségszerűségét abban látta, hogy „a parasztok és a munkások közös politikai, gazdasági, társadalmi programja lenne a legerősebb tényező a kialakuló új magyar világban, ha ezt a frontot sikerülne már most megteremtetni”. Ugyanakkor a szö-

⁴⁵ Kovács Imre: A paraszttéletforma csődje. *Népszava*, 1941. április 13. 26.

⁴⁶ Darvas József: A népi írók útja. *Népszava*, 1941. április 13. 27.

⁴⁷ Kovács Imre: Parasztok és munkások sorsközössége. *Szabad Szó*, 1941. május 11. 1.

vetség csak úgy képzelhető el, hogy „egyenrangú félként szövetkezzen ez a két nagy osztály... Ne gondoljanak arra, hogy az egyik a másikat vezesse majd, vagy kiharcolja vele szemben magának az elsőbbséget.”

Élénkült az eszmecsere a parasztság egységességéről, illetve érdektagozódásáról. Kovács a *Népszavában* írt cikkében hangsúlyozta, hogy „a parasztegység kérdését mindenki helyesnek és szükségesnek tartja”, de „elsősorban mégis a földmunkások, cselédek, kisparasztok egységét akarjuk megvalósítani.”⁴⁸ Úgy látta, hogy a módos gazdák többsége a középosztállyal és a nagybirtokosokkal tart, s ha a parasztegységbe bevonnák őket, akkor ez az egység már nem a dolgozó parasztság érdekeit szolgálná. A Parasztpárt elsődlegesen a nincstelen és szegény-parasztság pártjaként alakult meg.

A Szabad Szó hasábjain sorra megszólaltak a lap olvasói. „Tudott dolog, hogy sem gazdasági, sem politikai szempontból nem beszélhetünk egységes parasztságról – írta Palócz György. – Hiába egységes a parasztság életformája, a mai termelőmódszer, a mai életforma mellett és miatt a parasztság nem alakulhat egységesen cselekvő társadalmi osztállyá.”⁴⁹ Szabó Bertalan Hejőpapi községből rendszeresen írt a lapba. Véleménye szerint „a parasztság mai összetételében nagyon is sokrétű tömeg, s így a parasztegység álma helyett terveinket a földmunkás és szegényparasztság többmillió rétegeire építjük.”⁵⁰ „Hogy a parasztegység, a parasztok és az ipari munkások összefogása ne legyen elérhetetlen ábránd, hanem szintiszta valóság, annak az az előfeltétele, hogy elsősorban a dolgozó parasztság, amelynek érdeke azonos, egységbe tömörüljön – fogalmazta meg Boldoczki Mihály indulatos hozzászólásában. – De csakis a dolgozó parasztság és nem azok, akik a birtokon bérmunkásokat foglalkoztatnak, mert ezeknek az érdekei nem azonosak a dolgozó parasztság érdekeivel.”⁵¹

⁴⁸ KOVÁCS Imre: A parasztleletforma csődje. I. m.

⁴⁹ PALÓCZ György: Parasztegység? *Szabad Szó*, 1941. május 25. 1.

⁵⁰ SZABÓ Bertalan: Történelmi forduló küszöbén. *Szabad Szó*, 1941. június 1. 3.

⁵¹ BOLDOCZKI Mihály: Előre a megkezdett úton! *Szabad Szó*, 1941. június 25. 3.

Veres Péter csitítani próbálta a kedélyeket, amikor azt a megoldást javasolta, hogy „a föld valóban a parasztoké legyen, s a termése is az övék legyen, hogy ne más cselédjeként és napszamosaként várja a kenyeret, hanem maga termelje magának, a többi szabad paraszttal együtt.”⁵² Veres a parasztegységet annak érdekében sürgette, hogy a nincstelenek, földnélküliek is földhöz, ezáltal szabadsághoz és társadalmi pozícióhoz jussanak. Kovács taktikai, Veres stratégiai kérdésnek tekintette a parasztegység kérdését. A vitában az egyik érvelő csoport amellettt volt, hogy a nemzet érdeke, a magyar faj érdeke a parasztegység, azaz a nemzeti egység megteremtése. A másik csoport a társadalmi helyzet és az uralkodó réteg politikája miatt lehetetlennek tekintette az ilyen egységet, s csak a nincstelenek összefogását és forradalmi harcát tartotta elképzelhetőnek.

A nincstelenek és a szegényparaszatok védelmében fellépők voltak többségben, az ő véleményüket foglalta össze Kovács. „A parasztegység megvalósítását mindenki helyesnek és szükségesnek tartja. Elsősorban mégis a földmunkások, cselédek és kisparasztkok egységét akarjuk megvalósítani”⁵³ – írta a vitát lezáró cikkében. Nem vonta kétségbe, hogy a szövetségesek körét bővíteni kell, de a középosztályból érkezettek már sokszor elárulták a parasztságot. Lehetséges szövetséges tehát az ipari munkásság, mely mind sorsában, mind élethelyzetében osztozik a parasztság kiszolgáltatottságában. Sem Kovács, sem a *Szabad Szó* nem ragadt le pusztán amellettt, hogy egymásra talált a két osztály. Nem várni, hanem cselekedni kell. „A felkészülés olyan tökéletes legyen, hogy bármelyik vidék önállóan is tudjon cselekedni. A legrészletesebb programot kell kidolgozni minden vármegyére és minden községre: az összes megoldásra váró kérdéseket számon kell tartani, azok megoldására javaslatokat kell kidolgozni, és a legutolsó emberig mindenkit munkába kell állítani. A felkészülés állandó készséget jelentsen!”⁵⁴ – foglalta össze Kovács a forradalmi parasztszervezet koncepció-

⁵² VERES Péter: Miért menekül a paraszt a földről? *Szabad Szó*, 1941. június 1. 1.

⁵³ KOVÁCS Imre: Levél a parasztsághoz. *Szabad Szó*, 1941. július 27. 1.

⁵⁴ Kovács Imre: Felkészülni és várni. *Szabad Szó*, 1941. augusztus 10. 1.

óját, még akkor is, ha az csupán egy újság olvasóinak szólt. A *Szabad Szó* olvasói és szervezői ugyanis egyre inkább szervezett politikai csoportosulás arculatát öltötték fel.

Erdei Ferenc egyik visszaemlékezésében a Parasztpárt vezetői közötti tagolódást plasztikusan írta le: „Mi tulajdonképpen Darvassal és Veres Péterrel szektások voltunk olyan értelemben, hogy mi nem álltunk szóba a kisgazdákkal. Számunkra azok rohadt kulákok és egyebek voltak... Visszahúzódtunk, és ezzel önkéntelenül is teret engedtünk Kovács Imrének, aki nagyon tudatosan politizált.”⁵⁵ Erdei megállapítását mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a parasztegység ügyéről a *Szabad Szó*ban nyáron lefolytatott eszmecsere a kisgazdák körében is cselekvési folyamatot gerjesztett.

A Kisgazdapárt a háború éveiben kevésbé vállalt nyílt politikai tevékenységet. Vezetői – Tildy Zoltán, Nagy Ferenc, majd Kovács Béla – inkább a szakmai szervezkedést tekintették lehetséges formának. Bár a *Szabad Szó* szerkesztőségével, illetve a köré tömörült népi írókkal 1940-re kiegyensúlyozott lett a viszonyuk, a kapcsolatot megzavarta, hogy a kibontakozott vitában a *Szabad Szó* a paraszti összefogás ügyében hangadóvá és kezdeményezővé vált. Nagy Ferenc már az 1939-es választási kudarc után felvetette egy politikamentes parasztszervezet létrehozásának gondolatát, s ezt megvitatta Kovács Bélával, a Kisgazdapárt másik parasztszármarzású vezetőjével. Kovács Béla szkeptikus volt; úgy vélte, a parasztságot elsősorban radikális politikai jelszavakkal lehet mozgósítani. Nagy nem tett le tervéről, s a Teleki Pál halála utáni hatalmi átrendeződést kihasználva Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztertől engedélyt szerzett a Parasztszövetség megalakítására.⁵⁶ 1941 szeptemberének végén, Budapesten, a Debrecen étteremben létre is jött a Parasztszövetség. Alapító okirata szerint nem politizált, hanem gazdasági, társadalmi és művelődési kérdésekkel, szervezéssel foglalkozott. A mintegy 150 parasztember és földmunkás mellett ott volt a népi írók közül Veres Péter,

⁵⁵ PIL 867. f. 1/e-36. III. 22., 28.

⁵⁶ NAGY Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*. I. k. Európa Kiadó, Budapest, 1990. 49.

Szabó Pál, Darvas József, Illyés Gyula, Kodolányi János, Sinka István. Sokan nem is voltak a *Szabad Szó* körének tagjai. A Parasztszövetség elnökévé Nagy Ferencet, főtítkárává Kovács Bélát választották.

A *Szabad Szó* üdvözölte a szövetség megalakítását: „Mindennél fontosabbnak tartjuk, hogy a parasztság látható szervezetekbe tömörüljön s érdekeinek védelmére egész erejével álljon ki.”⁵⁷ Bár ismételten felhívta a figyelmet a parasztságon belüli különbségekre, úgy ítélte meg, hogy a művelődési, gazdasági felvilágosítás hasznos cél lehet, ezért támogatta Nagy Ferenc kezdeményezését. Ugyanakkor Kovács Imre azt is bejelentette, hogy a *Szabad Szó* nem elégszik meg pusztán társadalmi, gazdasági, művelődési szervezkedéssel, hanem a parasztság politikai tömörülését is elő kívánja mozdítani. Az újság következő számának címlapján Nagy Ferenc egész oldalas írásban mutatta be a Parasztszövetséget a *Szabad Szó* olvasóinak.⁵⁸ Jellemző ugyanakkor, hogy a Parasztszövetség hivatalos lapja a *Kis Újság* című napilap lett, s nem a *Szabad Szó*, mely mind terjedelmében, mind külalakjában szegényesnek tűnt a Dessewffy Gyula által szerkesztett városi napilappal szemben. Később – 1943-ban – a szövetség keretein belül megszületett a Földmunkás Szakosztály, amely a paraszti szervezkedés egyik legális fedőszerve lett. A szakosztály révén csatlakozott a Parasztpárthoz a Györffy-kollégisták közül Sz. Szabó Pál, Horváth Lajos és Sipos Gyula. A kollégisták, akik szoros kapcsolatot tartottak fenn az illegális kommunistákkal, már rendszeres szerzői, esetenként szerkesztői is voltak a *Szabad Szónak*. Az illegális baloldaliaknak tulajdonképpen csak ez az egyetlen lehetőségük volt a nyilvános megszólalásra; a paraszti sorból érkezett kommunista fiatalok könnyen be tudtak illeszkedni a parasztság politikai érdekvédelmét szolgáló szervezetbe.

A Parasztszövetség bejegyzését követően a *Szabad Szó* 1942. március 25-i szerkesztőségi ülése úgy döntött, hogy a szövet-

⁵⁷ Kovács Imre: Levél a Magyar Parasztszövetségről. *Szabad Szó*, 1941. november 16. 1.

⁵⁸ Nagy Ferenc: A Magyar Parasztszövetség. *Szabad Szó*, 1941. november 23. 1.

séggel karöltve fog dolgozni a magyar parasztságért. „Nem akarjuk megbontani a parasztegységet, mely a mai időkben egyik legfontosabb biztosítéka az ország szabadságának és függetlenségének, együtt akarunk működni a parasztság minden rétegével...”⁵⁹ Veres Péter szerint is „a parancs most az egység. Egység a paraszti rétegek közt, de egység az ipari munkásság és az értelmiség jobb jövőt munkáló csoportjaival is.”⁶⁰

A Parasztszövetség vezetése a Kisgazdapárt kezében volt. Kimondva vagy kimondatlanul, de ellensúlyt próbált képezni a *Szabad Szó* egyre növekvő befolyásával szemben; a lap viszont nem lépett fel elutasítóan. Illyés Gyula a szerkesztőség március 25-i üléséről ezt írta naplójába:

„A *Szabad Szó* értekezlete arról, hogy belépünk-e a Parasztszövetségbe, s ha igen: külön földmunkás-szakosztályt alakítsunk-e. Nagy vita. Első eset, hogy a parasztkiküldöttek közt lányok is vannak. Elég éles ütközet után Suba Mihály segítségével a mi álláspontunkat fogadják el: külön földmunkás szakosztály lesz. Holmi elnökként végül én vezettem a vitát. A szünetben kaptam a legmeghatóbb bejelentést. Az egyik felvidéki megbízott közölte, hogy hozott két kiló grízes lisztet, két kiló kenyérlisztet és valamicske krumplit a népi írónak.”⁶¹ A háború terheit viselő városban az élelmiszer minden jó szónál hasznosabb tudott lenni.

A Parasztszövetségnek a Földmunkás Szakosztály alapításában tapasztalható hezitálása, időhúzása, mely 1943 elején megrontotta a *Szabad Szó* és a Parasztszövetség viszonyát, s melynek eredményeképpen sem a Földmunkás Szakosztály, sem a szövetség nem tudott számottevő erővé fejlődni, nem volt véletlen. Csíráiban már felfedezhetők voltak a parasztságot megosztó politikai, nézetbeli különbségek, amelyek majd 1945-ben válnak nyilvánvalóvá.

⁵⁹ KOVÁCS Imre: Viszonyunk a Parasztszövetséghez. *Szabad Szó*, 1942. április 5. 1.

⁶⁰ VERES Péter: Levél az egységről. *Szabad Szó*, 1942. április 12. 1.

⁶¹ ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1929–1945*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1986. 234.

A terjedő háború már 1941 őszén egy széles, a középrétegeket és az értelmiséget is felölelő szövetséget tett volna szükségessé. „A háború sorsa és kimenetele határozza majd meg az új politikai front megalakulásának lehetőségét”⁶² – írta Kovács Imre a *Magyar Nemzet*ben megjelent nagyhatású cikkében –, mert az már bizonyos, hogy „a tömegek szociális felszabadulása feltartóztathatatlan”, s a különböző politikai erők között zajló jelenlegi viták döntik majd el, milyen irányt vesz az új társadalom. Véleménye szerint elsősorban a parasztság és a munkás-ság összefogásában rejlik az új erő. Az összefogás alapját három pontban fogalmazta meg. Egyrészt a politikai jogok kiharcolása és biztosítása mindkét osztály részére, másrészt a teljes emberi szabadság és a nemzeti függetlenség megvalósítása; végül a földreform és ezzel együtt a gazdaság átalakítása. „Ma ez a három követelés határozza meg feltételeinket azokkal szemben, akik velünk akarják az új Magyarországot megteremteni. Jó volna, ha a különböző helyeken folyó elméleti vita e gyakorlati kérdések felé terelődne, továbbá határozottabb formát öltene a mi oldalunkon jelentkező erők tömörülése, hogy az első adandó alkalomkor az új politikai front azonnal megalakulhasson.”

1941 végére tisztázódtak az álláspontok és nézetazonosság jött létre a nemzeti összefogás alapkérdéseiben. Bizonyította ezt november 1-jén a Kossuth-mauzóleum előtti tömegdemonstráció, a munkásmozgalom mártírjai sírhelyeinek megkoszorúzása, majd 1941 karácsonyán a *Népszava* ünnepi számának megjelenése. A Parasztpártnak – azaz a *Szabad Szó* szerkesztőségének – tagjai mindig jelen voltak ezeken a rendezvényeken, sőt sokszor kezdeményezően léptek fel. A Magyar Történelmi Emlékbizottság 1942. tavaszi megalakításánál, illetve a márciusi emlékezéseknél a *Szabad Szó* szerkesztőségi munkatársai voltak a főszervezők. Köszönhető volt ez elsősorban a rendkívül mozgékony, s nagyon kiterjedt kapcsolatokkal rendelkező Kovács Imrének, aki gyakorlatilag a háborús években nemcsak a *Szabad Szót* szerkesztette, hanem a Nemzeti Parasztpártot is képviselte a különböző antifasiszta szervezetekben. Jó kapcsó-

⁶² Kovács Imre: Toborzó. *Magyar Nemzet*, 1941. szeptember 28. 6.

latai voltak az illegális kommunistákkal éppúgy, mint a polgári erőekkel, sőt még a kormányzat berkein belüli „ingadozókkal” is.

Ekkor már nem a parasztegység megteremtése volt az igazi feladat, hanem a nemzeti függetlenség megőrzése. „Vannak korok, amidőn oktatni már csak példával lehet”⁶³ – írta naplójába Illyés Gyula 1940 nyarán. A cselekvéshez azonban nyilvánosság, megbízható emberek, mozgósítható tömegek, s elsősorban határozott vezetés kellett. A *Szabad Szó* ezeket a lehetőségeket nyújtotta az ellenállásnak. Nem véletlen, hogy Móricz Erzsébet, amikor a *Kelet Népe* válságos időszakot élt, ezt írta édesapjának: „... Kovács Imrének van 36 000 előfizetője, és azok mind munkások. Hát akkor, ha mi azoktól átvennénk csak ezret is, az biztosan előfizetne a 36 ezerből... Nekem egyedül Kovács Imrének az előfizetőihez lenne kedvem, de ezt meg kell beszélni Kovács Imrével, hogy hajlandó-e ideadni az ő névsorát, akik nála előfizetők. Mert ha igen, akkor nagyszerű.”⁶⁴ A *Szabad Szónál* kialakított terjesztői hálózat közismert és elismert volt a budapesti sajtókörökben.

A Parasztpárt már a háború alatt is politikai erő volt. Sokan próbálták az elmúlt évtizedekben megkérdőjelezni ezt. Kétségtelen, hogy nem voltak képviselői az Országgyűlésben, mint például a Kisgazdapártnak vagy a Szociáldemokrata Pártnak. Tagadhatatlan, hogy nem lévén bejegyzett párt, nem volt pártkasszája, nem voltak megnevezett szervezetei, de volt egy lapja, amely hatalmas példányszámban jutott el az emberekhez. Ez még a mai példányszámadatokhoz képest sem lebecsülendő. Azt se feledjük, hogy az előfizetők nemcsak járták a lapot, hanem olvasták is, sőt továbbadták másoknak. Egyáltalán nem túlzás a lap olvasottságát százezres nagyságrendre becsülni. A *Szabad Szó* soha nem kapott semmilyen legális vagy illegális forrásból apanázst, nem kellett megfelelnie semmilyen nyílt vagy burkolt elvárásnak. Azt is érdemes kiemelni, hogy nem pusztán a parasztság és a vidék lakossága

⁶³ ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1929–1945*. 155.

⁶⁴ Móricz Erzsébet levele Móricz Zsigmondhoz. Budapest, 1942. március 14. Idézi: *Móricz Zsigmond, a Kelet Népe szerkesztője*. I. k. Szerk.: TASI József. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest 1988. 437.

ismerte és olvasta. Az újságban megjelent levelek tanúsítják, hogy értelmiségiek és munkások sokasága követte a lap hasábjain folyó vitákat, eszmecsereket. Nem szabad arról sem elfeledkezni, hogy a népi írók lapja volt, azaz a budapesti értelmiségiek – s valószínűleg a kormányzati körök is –, figyelemmel kísérték írásait. A *Szabad Szó* olvasótábora sokkal élénkebb és harciasabb életet élt, mint néhány legális politikai szervezet, nem is beszélve a kis létszámú és az illegalitásban teljesen felolvadó baloldali és kommunista sejtekről.

A *Szabad Szó* körül csoportosuló értelmiségiek és paraszttömegek egységes és jól körvonalazható álláspontot képviseltek a magyar valóságról és a jövőbeli feladatokról.

„A magunk útján járunk, s ez az út a teljes és általános szabadság felé vezet – írta Kovács Imre vezércikkében közvetlenül a szárszói találkozó előtt. – Nem tűrhetjük, hogy egyik ember elnyomja a másikat, egyik osztály uralkodjék a másikon, a kisebb nép függjön a hatalmastól, a több tankkal, a több repülőgéppel rendelkezőtől. A szabadság politikáját hirdetjük, az embernek azt az elidegeníthetetlen jogát, hogy úgy rendelkezhessek be, ahogy az neki a legjobban megfelel, úgy élhessen, hogy ne kelljen folyton rettegni a megélhetés gondjaitól, az öregségtől, a személyes biztonságának megszüntetésétől, a törvények érvénytelenítésétől, s az erősebb, hatalmasabb basáskodásától. Szabadon szólhassunk, gyülekezhessünk és szervezkedhessünk. Szabadon választhassuk meg azokat a vezetőket, akikre nyugodtan rábízhatjuk magunkat. Szabadon rendezhessük be országunkat, s szabadon oldhassuk meg mindazokat a kérdéseket, melyek megoldásra várnak.”⁶⁵

Kovács Imre itt a népi demokrácia lényegét fogalmazta meg. Eligazodási pontot nyújtott mindazoknak, akik figyeltek a világra, s meg mertek szólalni a háború utáni Magyarország politikai berendezkedéséről. Érdemes eltűnődni azon, hogy ezek a gondolatok mennyire mások, mint a Szárszón elhangzottak. Nem belső vitákról és nem is elvi ellentétekről, esetleg ábrándokról, félelmekről szóltak, hanem konkrét cselekvési irányok-

⁶⁵ Kovács Imre: A magunk útján. *Szabad Szó*, 1943. augusztus 15. 1.

ról. A felkészülésről, s nem az igazodásról. „A politikai élet mozgásba jött – folytatta Kovács –, új csoportosulások, új erőviszonyok vannak kialakulóban, s nekünk ebben a komoly időkbén nagyon kell vigyáznunk a helyezkedésünkre. Gondoljuk meg jól, hogy nem biztos azoknak a győzelme, akik ma hangoskodnak, mert hallottunk mi már nagyobb hangokat is, melyek aztán eltűntek, elcsendesedtek.”

A *Szabad Szó* 1943 őszétől a hangsúlyt a háborút követő társadalom körvonalazására helyezte. Veres Péter és Szabó Pál egyre gyakrabban írt a lapba. Természetesen a népi írók elképzelései, szándékai sem voltak egységesek. Veres elsősorban az eszmei tisztaságot hiányolta a lapból, s a szocialista nézetek felé próbálta terelni a *Szabad Szó* olvasóit, mert „nem elég a nagy szervezet sem, ha ezt a szervezetet a közös érdekeken túl nem fogja össze a közös eszme, a közös hit. Ezért a parasztságnak már most tájékozódnia kell, milyen világot, milyen rendet, milyen életformát akar.”⁶⁶ Veres Péter a paraszt-szocializmus gondolatát ajánlotta, melynek megvalósításában már nem a népi íróknak, hanem a tanult s tenni akaró parasztpolitikusoknak kell szerepet vállalniuk. „Az írók ugyanis nem politikusok, s a politikusok munkáját nem végezhetik el – figyelmeztetett Veres Péter. – Évek óta arra törekedünk, hogy a parasztság nevelje ki magából a maga vezetőit, hogy legyenek művelt, öntudatos, magaeértő, s a világ dolgaihoz is értő paraszti politikusok.”⁶⁷

A lap rendszeresen foglalkozott a parasztság mindennapi gondjaival, de állást foglalt az egyre sűrűbb és élesebb politikai-társadalmi-ideológiai vitákban is. 1943 decemberében ellentmondást nem tűrően visszautasította mind a jobbról, mind a balról érkező támadásokat, melyek a parasztság és vezetői ellen irányultak, s ezzel tulajdonképpen az egész osztály szerepét megkérdőjelezték. A kisgazdák és a szociáldemokraták között kibontakozó szövetség kapcsán Veres Péter kijelentette, hogy a szövetség deklarálása kevés, a két osztály – mármint a parasztság és a munkásság – külön világban él, a parasztok nem

⁶⁶ VERES Péter: Tömegek és vezetők szerepe a paraszti mozgalmakban. *Szabad Szó*, 1943. október 21. 1.

⁶⁷ VERES Péter: Írók és politikusok. *Szabad Szó*, 1943. december 5. 3.

ismerik a munkásság világnézetét, a munkások pedig nem ismerik a parasztság valóságos érdekeit. Veres ki merte mondani, hogy nincs „más hátra, mint az egyenes beszéd, a kölcsönös érdekek és szempontok elismerése és a reális, úgyszólván üzleti tárgyilagosságú szövetkezés.”⁶⁸ Figyelmeztetett: „célját téveszti és megbukik minden olyan szövetkezés, amely a föld nélküli parasztság gazdasági és az egész magyar parasztság történelmi igényeit figyelmen kívül hagyja vagy megkerüli, kijátszani próbálná... Ne higgye senki, hogy a magyar parasztság a maga egészében politikailag tájékozatlan, akivel bármit lehet csinálni.”

A *Szabad Szó* köre azonban nem pusztán a szociáldemokrata fennhéjázás és arisztokratikus szemlélet ellen emelte fel a szavát, hanem szembefordult a baloldal elméleti jellegű támadásaival is. Ebben az időben jelent meg Révai Józsefnek a *Népiség, demokrácia, szocializmus* című kötete, Kállai Gyula nevéen és kiegészítéseivel. A kötetben Révai nem kevesebbet állított, mint hogy „a parasztság önálló szocialista hivatásából életre kelt narodnyik-illúzióknak az ipari munkásság, a parasztság és értelmiség közös harcában szét kell foszlaniuk, s sok elvi vita és egyéni kísérletezés után be kell bizonyosodnia, hogy a parasztság nem lehet hordozója és vezetője az emberiség felszabadulásáért folyó harcnak, mert ezzel a feladattal a történelem visszavonhatatlanul az ipari munkásságot bízta meg.”⁶⁹ Révai érvelésében ismét előkerült a népi írókkal szemben folyamatosan hangoztatott vád, mely szerint ők tulajdonképpen nem a szegényparasztság, hanem a jobboldali reformpolitika támogatói. Ezt az alábbi, nem túl szellemes, ugyanakkor rendkívül plasztikus képpel mutatta be:

„A szocialista Darvas József Kovács Imre kezét fogja, Kovács Imre az Illyés Gyuláét, Illyés Gyula a Németh Lászlóét, Németh László a Kodolányiét, Kodolányi az Erdélyi Józsefét, Erdélyi József a Rajniss Ferencét, Rajniss Ferenc az Imrédy Béláét, Imrédy Béla a ...”

⁶⁸ VERES PÉTER: Egyenes beszéddel. *Magyar Csillag*, 1943/23. 654.

⁶⁹ KÁLLAI Gyula (RÉVAI József): *Népiség, demokrácia, szocializmus*. Társadalmi könyvtár sorozat, magánkiadás, Budapest, 1943. 130.

Révay nem mondta ki, hogy Imrédy után hová vezet ez az út, de sejteti, hogy a népi írók, s tulajdonképpen a *Szabad Szó* körül tömörülő népi politikusok a fasiszta rendszer szekértolóiává váltak. A kötet kimondatlanul is olyan a jövőt körvonalazott, melyben a parasztság vezetőinek és magának az egész osztálynak a kommunisták és az ipari munkásság útmutatásait kell követniük a háború utáni új társadalom kialakításában.

Kovács Imre a *Szabad Szó*ban éles hangon utasította vissza a vádakát. Elismerte, hogy a népi mozgalom sokfajta árnyalattól tevődött össze, s ezek „azt a színeképet mutatták, amelyik a szivárvány minden színében tobzódik”.⁷⁰ Ám határozottan megismételte, hogy a *Szabad Szó* köre a szélsőséges álláspontokat mindig elítélte, ugyanakkor természetesnek is tartotta azokat, mert a népi mozgalom csak a kiindulópontban, azaz a változtatás szükségességében volt egységes, a megvalósítás módozataiban már nem. „Ne követelje Kállai Gyula a választóvonalat, mert azt még akkor meghúztuk, amikor nem volt konjunktúrája a demokráciának, s már akkor elhatároltuk magunkat a szélsőjobbra tolódott népi írótól, amikor az ellenkező állásfoglalás a leghátrányosabb volt!” – emlékeztetett a népi írókról 1941–1942-ben folytatott vitára. A szocializmus és a parasztság viszonyát érintő megállapításokra Kovács Imre úgy reagált, hogy más a stratégia és más a taktika. A Parasztpárt nevében kijelentette: ők soha nem változtattak stratégiai céljaikon, ám taktikai lépéseiket mindig a valósághoz igazították. Veres Péter is felháborodott Révai kinyilatkoztatásain. Mi viszont „azt állítjuk – írta –, hogy a szocialista rend felépítése a dolgozó parasztság tényleges, hívó közreműködése nélkül Magyarországon nem lehetséges.”⁷¹

A *Szabad Szó* „munkatársai nem rázzák az ökleiket és nem csikorgatják a fogaikat. A mi igazságunk, a magyar nép életjoga annyira világos és vitathatatlan, hogy felesleges a nagy hang, a szájtépő kiabálás, a hazudozás és az ellenfelek rágalmazása”⁷²

⁷⁰ KOVÁCS Imre: Népiesség, demokrácia, szocializmus. *Szabad Szó*, 1943. december 19. 1.

⁷¹ VERES Péter: Az író politikája. *Magyar Csillag*, 1944/1. 12.

⁷² VERES Péter: A mi szavunk. *Szabad Szó*, 1943. december 19. 3.

– írta Veres Péter, elutasítva a könyv kioktató stílusát. A *Szabad Szó* soha nem volt harsány, vádaskodó, alaptalanul semmikor nem vitatkozott nézetekkel. Érveket sorakoztatott fel, bár kétségtelenül mély érzelmi tartalommal. Nem volt megalkuvó semmilyen kérdésben. A Szárszói találkozó által gerjesztett vitában is kitartott a józan, de sajátos magyar út koncepciója mellett.

A *Szabad Szó* – karakteres hangja és sokrétű tevékenysége miatt – a Parlament ülésein is többször szóba került. Kovács Imre egyik cikkét szó szerint idézte az imrédysta Oláh György a cenzúra visszasságait taglaló felszólalásában. Megjegyezte: „Az érdekes az, hogy amikor ezek a cikkek megjelentek, és mi válaszoltunk rájuk, válaszunkat a cenzúra három hétig tartotta vissza.”⁷³ Egy közbekiáltás: „De a *Szabad Szó*ban mindent meg lehet írni!” Mire Szöllösi Jenő, az egykor független jelöltként Makón mandátumot szerzett, azóta már a jobboldalhoz (ekkor Nyilaskeresztes Párt) csatlakozott képviselő ironikusan megjegyezte: „Azért *Szabad Szó!*” Az 1943. december 3-i ülésen a nyilas képviselő, Vajna Gábor követelte a lap beszüntetését, a cenzúra fellépését, felemlégetve az újságnak a Kisgazdapárt miskolci üléséről készült tudósítását.⁷⁴

1943 végén már nemcsak a lapot és munkatársait, hanem az olvasókat is zaklatták a hatóságok.⁷⁵ A lap szerkesztői arra kérték az előfizetőket, írják meg az ilyen eseteket, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre – aki még mindig a lap főszerkesztője volt – szová tehesse a Parlamentben. Az olvasók nem rémültek meg az atrocitásoktól, a lap továbbra is népszerű és kedvelt olvasmány maradt. Ugyanakkor a *Szabad Szó* szerkesztői felismerték, hogy közeledik a szervezett politikai fellépés ideje, ezért elhatározták, hogy változtatnak a lapirányítás szerkezetén.

1944. január végén Bajcsy-Zsilinszky Endre főszerkesztő és Kovács Imre szerkesztő mellett egy öttagú szerkesztőbizottsá-

⁷³ Oláh György felszólalása. Az országgyűlés képviselőházának 336. ülése, 1943. november 12. *Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója.* (Képviselőházi napló). Athenaeum, Budapest, 1943. XVII. k. 230.

⁷⁴ Vajna Gábor felszólalása. Az országgyűlés képviselőházának 350. ülése, 1943. december 3. Képviselőházi napló, XVIII. k. 614.

⁷⁵ *Zaklatások. Szabad Szó*, 1943. december 26. 3.

got alakítottak Darvas József, Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Nagy István és Veres Péter részvételével. Szabó Pál továbbra is felelős szerkesztő maradt névlegesen, ám neve a címoldalról hátrakerült az impresszumba. A lépés üzenete egyértelmű volt: Darvas neve nem sokszor jelent meg a *Szabad Szóban*, de ha írt bele, ezt elkötelezett baloldaliként tette. Erdei szinte egyáltalán nem írt cikkeket, a Szárszói találkozón viszont egyértelműen a szocialista Magyarország mellett állt ki. Nagy István ritkán szólalt meg a lapban, a kommunistákhoz fűződő kapcsolata közismert volt. Az agrárszocialista elkötelezettségű Veres Péter továbbra is Balmazújvárosban élt. Illyés Gyula szerkesztőbizottsági tagsága viszont némileg meglepetést okozott. Illyés soha nem tagadta meg a népi mozgalmat, örömmel vállalta a *Szabad Szó* rendezvényein való részvételt, rendszeresen eljárta a kibővített szerkesztőségi értekezletekre. Politikailag viszont nem volt aktív, Szárszóra sem ment el. Ugyanakkor a polgári írókhoz fűződő ismert kapcsolatai folytán személye jó közvetítő lehetett a budapesti értelmiségi csoportokhoz.

A „szerkesztőbizottság” szó a lap 1944. február 6-i számának címoldalán tűnt fel először. A bizottságot bemutató írásban nem is titkolták a lap szerkesztői: *„eleget tettünk a szerkesztésben is a demokratikus követelményeknek és megpecsételtük a magyar dolgozók szövetségét.”*⁷⁶ Az újság úgy mutatta be a bizottságot, hogy annak tagjai között három népi író, egy ipari munkás és egy földmunkás található. Félreérthetlenné tette a szerkesztőség szándékait Illyés „Helyes út” című írása:

„A népi írók közt kezdettől fogva volt egy csoport, amely akkor is külön tömörülés volt már, amikor még az egész tábor látszólag együtt haladt. Az a csoport volt ez, amely elsősorban a teljesen birtoktalan parasztság, a földműves bér munkásság, az uradalmi cselédség ügye mellett kötötte le magát... Ez a csoport volt az, amely a politika leggyorsabb s legváltozatosabb fordulatai között sem tévedt el, hanem egyenes utat követett.”⁷⁷

Erdi Ferenc is megszólalt. Mint írta, a *Szabad Szó* politikai mozgalmában „az alsó, kisbirtokú, vagy birtoktalan,

⁷⁶ Szerkesztőbizottság. *Szabad Szó*, 1944. február 6. 1.

⁷⁷ ILLYÉS Gyula: Egyenes út. *Szabad Szó*, 1944. február 6. 3.

magadolgozó”⁷⁸ parasztság érdekvédelmét képviselik. Lapjuk nem „a Kisgazdapártról és a Parasztszövetségről” szól, melyben bár szükségszerűen részt vesz a parasztság, ám melynek törekvései eltérnek a *Szabad Szó* elképzeléseitől. Erdei nem hagyott kétséget afelől sem, hogy „politikát csak politikai szervezettel lehet folytatni, tehát párttal, politikus vezetőkkel és utána menő szervezett tömeggel.” Elismerte, hogy szervezett politikai kereteket a parasztságnak a Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt kínálhat, melyekben jelen kell lennie a parasztság képviselőinek, ám ez távolról sem elegendő. A politika taktikáját értő és a stratégiájában biztos vezetésre van szüksége a parasztságnak. Példaként a munkásság szervezeteit jelölte meg, „mert egy politikai mozgalomnak nem abban van a létjogosultsága, hogy bizonyos taktikát hogyan szolgál és hogyan valósít meg; ha csak ennyi a tartalma, akkor már nagyon is mulandó valami ez, hanem abban, hogy az egész osztálynak a létét teszi világossá, és fölismerését ebben az osztályban igyekszik az emberek öntudatává tenni.” Erdei a *Szabad Szó* feladatát abban jelölte meg, hogy a mozgalom elvi és ideológiai alapkérdéseit tisztázza, s elfogadtassa az olvasókkal. Más volt ez az elképzelés, mint amit a *Szabad Szó* addig követett. A lap magyarázta és értelmezte a napi politikai eseményeket, eligazította olvasóit a háborús körülményekben. Erdei ennél többet akart: politikai mozgalmat szervezni, elvi tisztázást kierőltetni. Nem tudni, vajon miként viszonyult volna ehhez a *Szabad Szó* százezres olvasóközönsége, mert sajnos, a német megszállás után a lapot betiltották, így a tervezett változtatás már nem valósulhatott meg. Mégis érdemes felfigyelni arra, hogy a politikai mozgalom szerepéről és a párt felfogásáról már ekkor éles különbség fogalmazódott meg Erdei és Kovács között.

Mintha Erdei gondolatait folytatták volna Veres Péter szavai a lap február 20-i számában. Veres érthetőnek tartotta az olvasók türelmetlenségét, hogy mielőbb napilappá fejlesszék és határozottabb politikai kiállásra készítsék a *Szabad Szót*. „Az a szellemi, politikai irány, melyet a *Szabad Szó* képvisel, soha

⁷⁸ ERDEI Ferenc: Néhány szó a parasztság politikai mozgalmáról. *Szabad Szó*, 1944. február 6. 3.

nem jutott még a hatalomnak a közelébe se, nem hogy a kormányzásban szava lett volna. Így hát nem tud semmi látható bizonyítékot adni arról, hogy ő különb volna, mint a többi. Az írók kitehetik a lelküket: a néptömegek egyik része – sajnos, ezidőtájt talán a nagyobbik része – nem hisz nekik.”⁷⁹ Oka ennek, hogy „mindig csak beszélünk, már évek, évtizedek óta csak beszélünk a szervezkedésről és mégsem történik semmi”. Veres türelmet, bizakodást kért az olvasóktól, közelinek látta azt az időt, amikor a tervek és vágyak megvalósulnak, „addig pedig tudni kell, hogy ez a kis lap ma minden: újság, párt, szervezet, szellemi központ”. A lap valóban betöltötte mindazokat a funkciókat, melyeket Veres felsorolt, s nem is eredménytelenül. Parasztszervezők tömege nevelődött ki az évek alatt, az előfizetőgyűjtő szervezet a háború alatt végig működött, hozta és vitte a híreket.

A lap következő – február 27-i – számában Kovács Imre áttekintette a földmunkásszervezetek történetét, a Földmunkás Szakosztály tevékenységét, annak szerepében megtalálva a továbblépés lehetőségét:

„Ma tehát az a helyzet, hogy a földmunkásság a lehetőségek határain belül szervezkedhetik, s kívánatos volna, ha minél nagyobb számban csatlakozna a Földmunkás Szakosztályhoz... s mivel a szervezés nem lehet cél csak eszköz, ... ki akarjuk dolgozni a földmunkásság programját.”⁸⁰

Erre már nem volt lehetősége a *Szabad Szónak*. A március elején megjelenő számok hosszan foglalkoztak az 1848-as szabadságharc szellemével, közelgett ugyanis Kossuth Lajos halálának 50. évfordulója. A március 12-i szerkesztőségi cikk Kossuth Lajos igazságairól, a szabadságról, a függetlenségről, a demokráciáról és a nemzetiségi kérdéstről szólt. A *Szabad Szó* utolsó, még a régi szerkesztőség által összeállított száma 1944. március 19-én, a megszállás vasárnapján jelent meg. Címoldalát Kovács Imre „Kossuth” című vezércikke foglalta el. Amikor a lapot összeállították, nem tudhatták, hogy a magyar történelem egyik letragikusabb vasárnapján fog eljutni

⁷⁹ VERES Péter: Magunk dolgaról. *Szabad Szó*, 1944. február 20. 3.

⁸⁰ KOVÁCS Imre: A földmunkásság útja. *Szabad Szó*, 1944. február 27.

az olvasókhöz. Jelképes, talán a lap ars poétikája is lehetne, ahogyan Kovács összefoglalta mondandóját: „szabadság nélkül nem tudtak élni ősünk sem, és nem tudunk mi sem élni: aki a szabadság ellen vét, az a magyarság ellensége s ki kell vetni őt sorainkból.”⁸¹ Amikor utcára került a lap, már a német tankok dübörögtek Budapest utcáin. A *Szabad Szó* még egy hónapig megjelent, de március 26-tól a szerkesztők neve nélkül; általában kormánynyilatkozatokat és egyéb MTI-jelentéseket közölt. Szabó Pál neve megmaradt az impresszumban, de beleszólása nem volt a lap szerkesztésébe, már csak azért sem, mert otthon volt Biharugrán. A német megszállás napján Bajcsy-Zsilinszky Endrét tűzharcban elfogták és letartóztatták a németek, ő volt az egyetlen, aki fegyverrel szállt szembe a betolakodókkal. Illyést és Darvast időben értesítették telefonon, így ők illegálisba tudtak vonulni. Keresztes-Fischer Ferenc ugyanis a hajnali órákban munkatársaival együtt sok ismert és vélhetően letartóztatásra ítéltetett embert felhívott, s jelezte a németek bevonulását. Kovácsot is értesítették telefonon, elhagyta hát Budapestet, vidéki rokonainál húzta meg magát pár hétig. Erdei Szigetszentmiklósról, a tanyájára vonult vissza, Budapestre alig-alig ment be. Veres Péter továbbra sem mozdult ki Balmazújvárosból, csak nyár végén, amikor ismét behívták munkaszolgálatra. A *Szabad Szót* április végén tiltották be, utolsó, nyilvánosságra került száma április 16-án jelent meg.

A *Szabad Szó* és a Nemzeti Parasztpárt élettörténetének első fejezete lezárult.

⁸¹ Kovács Imre: Kossuth. *Szabad Szó*, 1944. március 19. 1.